

Vad får en arbetare i pension?

Författare: Mats Morin, LO-ekonom,
LOs enhet för ekonomisk politik och arbetsmarknad

Innehåll

Sammanfattning och slutsatser.....	3
Inledning.....	8
Pensionens beståndsdelar.....	9
Inkomstpension.....	9
Tilläggs pension.....	10
Premiepension.....	10
Garantipension.....	11
Bostadstillägg.....	11
PA-KL.....	11
KAP-KL (PFA).....	11
STP.....	12
SAF-LO.....	12
Beräkningsförutsättningar.....	13
Den ekonomiska utvecklingen.....	13
Kommunal- och industriarbetaren.....	14
Resultat.....	15
Pension år 2014.....	15
Kommunalare, kvinna och ogift.....	15
Industriarbetare, man och ogift.....	19
Kommunalaren är sammanboende med industriarbetaren.....	21
Pension år 2014, alternativa beräkningar.....	22
Förmånsbestämda pensionsregler.....	22
1995 års förutsättningar.....	24
Pensionering vid 63, 65 eller 67 år.....	27
När börjar LO-grupperna ta ut allmän pension?.....	27
Kommunalare, kvinna och ogift.....	27
Industriarbetare, man och ogift.....	34
Högre avgift för bättre pension?.....	36
Utgångsläget med en industriarbetare, man och ogift.....	36
Högre pensionsavgift.....	37

© Landsorganisationen i Sverige 2015

Omslagsfoto: Lars Forsstedt

Grafisk form: LO

Tryck: Bantorget Grafiska AB, Stockholm 2015

ISBN 978-91-566-3080-4

LO 15.12 500

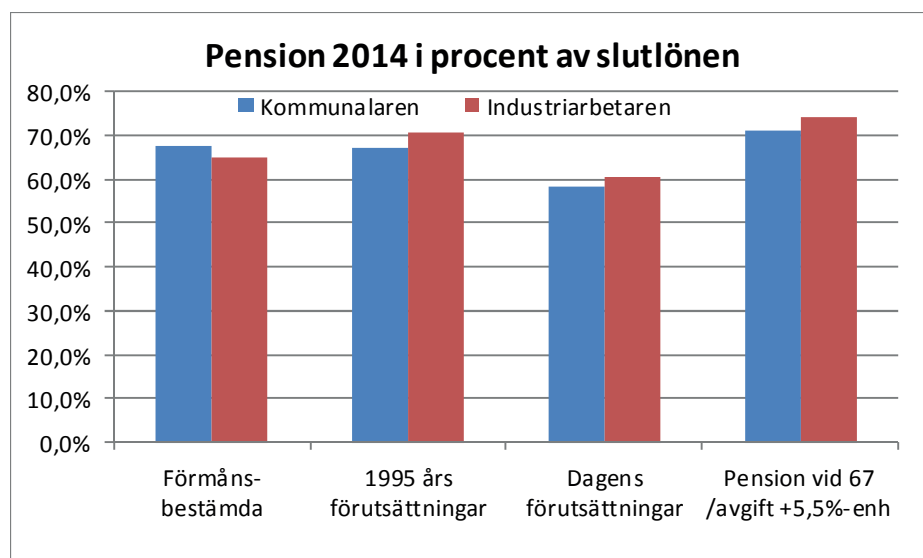
Sammanfattning och slutsatser

De som nu pensioneras får sina pensionsinkomster från flera håll och det har blivit svårare att veta hur mycket man får. Både från den allmänna pensionen och tjänstepensionen kan det komma mer eller mindre inkomster än förväntat. Skulle de samlade inkomsterna bli för låga finns skyddsnet i form av garantipension och bostadstillägg som finansieras från statsbudgeten. Det som gör det svårt att förutse pensionens storlek är att pensionssystemen sedan mitten av 1990-talet har ändrats från att vara förmånsbestämda till att bli premiebestämda.

Ekonomins och demografins utveckling har fått stor betydelse för dagens pensionärer. När pensionerna var förmånsbestämda kunde en oväntad svag ekonomisk utveckling eller en åldrande befolkning hanteras genom att höja pensionsavgifterna och pensionerna kunde behålla sitt förmånsbestämda värde. Dagens premiebestämda pensioner beror i betydligt högre grad än tidigare på värdet av tidigare inbetalda pensionsavgifter. En höjning av pensionsavgifterna idag påverkar inte dagens utbetalda pensioner utan endast framtida pensioner för kommande pensionärer.

Dagens pensioner har blivit en buffert i pensionssystemet. Ökar inkomsterna i ekonomin mer och börsen går bättre blir pensionerna högre och går det sämre blir pensionerna lägre. En åldrande befolkning medför alltid att pensionerna blir lägre. Jämfört med tidigare behöver dagens pensionärer oroa sig mer för sina pensioner medan de yrkesarbetande i stället inte behöver vara oroliga för att de oväntat ska behöva betala högre pensionsavgifter.

Denna rapport visar hur stora pensionsinkomsterna idag blir för en arbetare född 1949 och som yrkesarbetat hela sitt vuxna liv. En kommunalanställd kvinna som 2014 pensionerades vid 65 års ålder fick 58 procent av sin slutlön i pension och en industriarbetare fick 60 procent (se staplarna "Dagens förutsättningar" i diagram nedan). Att pensionerna inte blev högre beror på ekonomins och demografins utveckling. Dagens pensioner påverkas nu i begränsad omfattning av de gamla förmånsbestämda pensionsreglerna. Skulle pensionerna helt betalas ut enligt de gamla förmånsbestämda reglerna skulle kommunalaren få 68 procent av slutlönen i pension och industriarbetaren 65 procent (se staplarna "Förmånsbestämda").

Att pensionerna inte blir högre beror främst på en hög återstående medellivslängd för den som fyllt 65 år. Jämfört med mitten av 1990-talet då man införde de premiebestämda pensionsreglerna har återstående medellivslängd ökat med 2 år. Detta har medfört att delningstalen blivit högre och arvsvinsterna lägre. Dessutom har bromsen slagit till i det allmänna pensionsystemet.

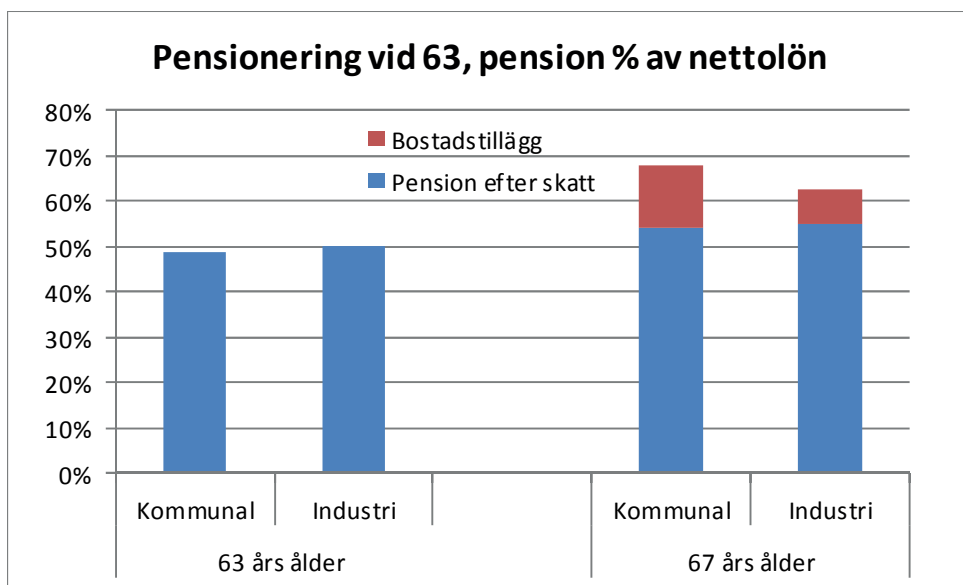
Övergången från förmånsbestämda pensioner till premiebestämda pensioner skulle egentligen inte ha medfört några dramatiska förändringar om inte medellivslängden hade ökat så mycket. Om 1995 års förutsättningar med återstående medellivslängd hade kvarstått, skulle kommunalaren fått 67 procent av slutlönen i pension och industriarbetaren fått 71 procent (se staplarna "1995 år förutsättningar"). Kommunalarens pension hade blivit som i det tidigare förmånsbestämda systemet och industriarbetarens hade blivit bättre. Nu har i stället bådas pensioner blivit sämre. Jämfört med vad man utifrån 1995 års förutsättningar hade förväntat sig har deras pensioner som andel av slutlönen blivit 10 procentenheter sämre. Det innebär att pensionen nu nästan är 15 procent lägre. I rapporten visas att det främst är den allmänna pensionen som blivit lägre än väntat. Tjänstepensionerna har klarat sig bra tack vare en god utveckling av fondernas värden.

Har arbetaren en förmögenhet som understiger 100 000 kronor får hon/han ett bostadstillägg. Disponibelinkomsten för kommunalaren hamnar då på 71 procent av nettolönen och industriarbetarens hamnar på 66 procent. Uppgår förmögenheten till omkring 400 000 kronor t.ex. i form av en sommarstuga får hon/han oftast inget bostadstillägg. Är kommunalaren och industriarbetaren gifta eller sammanboende utgår inget bostadstillägg oavsett förmögenhetens storlek.

Vad kan man nu göra för att motverka försämringen av pensionerna? Genom att orsaken till försämringen är att man nu lever betydligt längre efter 65 år jämfört med tidigare, ligger det nära till hands att anse att man bör vänta med att pensionera sig. Detta förutsätter naturligtvis att man inte är utsliten och i stället orkar arbeta längre. Om kommunalaren i ovanstående exempel väntar med att gå i pension 2016 vid 67 års ålder kan hennes pension komma att uppgå till 71 procent av slutlönen (se staplarna "Pension vid 67/avgift + 5,5 %-enh") och industriarbetarens pension skulle bli 74 procent av slutlön. Alternativet kan vara att höja pensionsavgiften med 5,5 procentenheter, vilket skulle höja pensionen lika mycket.

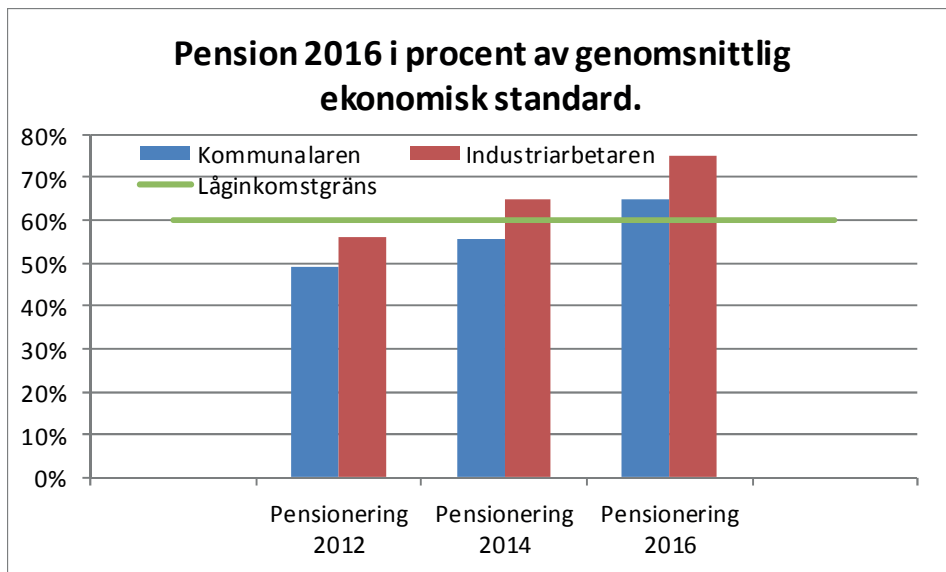
En arbetares pensionsålder kan i genomsnitt uppskattas till 63,8 år. Många får då sjukersättning. Den genomsnittliga ålder då en arbetare börjar ta ut allmän pension kan uppskattas till 64,5 år. Skillnaderna är stora och bland de födda 1949 tog nästan 30 procent ut allmän pension före 65 års ålder. Denna grups genomsnittliga ålder var 63 år. Disponibelinkomsten för denna grupp kan ha blivit mycket låg eftersom de inte kan få garantipension och bostadstillägg förrän de fyllt 65. När garantipensionen betalas ut är den dessutom reducerad.

Om kommunalaren hade pensionerats 2012 vid 63 års ålder skulle hennes pension ha blivit 50 procent av slutlönen och efter skatt 49 procent av nettolönen. Vid 65 års ålder träder pensionssystemets skyddsnät in i form av garantipension och eventuellt bostadstillägg. Dessutom blir grundavdraget förhöjt i inkomstbeskattningen. Efter skatt kommer pensionen 2016 att uppgå till 54 procent av nettolönen. Skulle hon få bostadstillägg på 2 600 kronor per månad, skulle disponibelinkomsten bli 68 procent av nettolönen.

Om industriarbetaren hade pensionerats 2012 vid 63 års ålder, skulle pensionen de två första åren uppgått till 52 procent av slutlönen och efter skatt 50 procent av nettolönen. Vid 67 års ålder skulle pension efter skatt stigit till 55 procent av nettolön och inklusive ett eventuellt bostadstillägg till 63 procent.

Om kommunalaren och industriarbetaren hade pensionerats 2012 vid 63 års ålder, är ensamstående och inte får bostadstillägg kommer deras disponibelinkomster även 2016 att ligga långt under en låginkomstgräns som beräknas som 60 procent av genomsnittlig ekonomisk standard (se diagram nedan). Kommunalaren skulle ha 49 procent av genomsnittlig ekonomisk standard och industriarbetaren 56 procent. Skulle de pensionerats 2014 skulle kommunalarens inkomster 2016 ligga under låginkomstgränsen och industriarbetarens över. Om de i stället väntar med pension till 2016 skulle bådas inkomster ligga över låginkomstgränsen. Kommunalarens skulle ligga på 65 procent av genomsnittet och industriarbetarens på 75 procent.

Skulle kommunalarens och industriarbetarens förmögenhet understiga 100 000 skulle bostadstillägg utgå i alla alternativen utom då industriarbetaren pensioneras först 2016. Kommunalaren inkomster hamnar 2016 på 62-66 procent av genomsnittet beroende på när hon pensioneras. För industriarbetaren stiger inkomsterna till 75 procent av genomsnittet då han pensioneras vid 67 års ålder och bostadstillägg utgår ej. Detta kan jämföras med 64-65 procent då han pensioneras vid 63 eller 65 år. Denna skillnad beror på att industriarbetaren inte är lika beroende av pensionssystemets skyddsnet som kommunalaren.

Dagens pensionssystem levererar sålunda oftast en pension på knappt 60 procent av slutlönen till en arbetare som pensioneras vid 65 års ålder efter 45 års yrkesarbete på full tid. Om en arbetare pensioneras vid 63 års ålder blir pensionen de två första åren betydligt lägre. Vid 65 års ålder stiger pensionen då pensionssystemets skyddsnet träder i kraft.

Om arbetaren vid pension vid 65 får fullt bostadstillägg stiger disponibelinkomsten som andel av slutlönen till mer acceptabla nivåer och uppgår till 71-66 procent av slutlönen efter skatt och levnadsstandarden blir 67-70 procent av genomsnittet. Men detta förutsätter att hon/han inte har tillgångar (t.ex. fritidshus) som överstiger 100 000 kronor i värde. Skulle värdet överstiga 400 000 kronor utgår inget bostadstillägg.

Bostadstilläggets betydelse visar att pensionsinkomsterna har blivit så låga att detta skyddsnet ofta aktiveras. Det är inte rimligt att man efter ett helt yrkesliv ska få en sådan låg pension att man är beroende av bostadstillägg. Men för att få bostadstillägg kan man inte vara sammanboende eller kanske ha sommarstuga. Detta medför att många arbetare får klara sig på pension utan bostadstillägg. Slutsatsen blir att dagens pensionssystem ofta ger för lite i pension för en arbetare.

Pensionernas storlek bestäms idag huvudsakligen av tre faktorer: hur mycket i premier man betalat in, pensionskapitalets avkastning samt hur många pensionsår pensionskapitalet ska delas upp på. Av dessa tre orsaker är avkastningen den svåraste att förbättra. Däremot är det mer framkomligt att välja någon av de andra två vägarna för bättre pensioner.

Den första vägen handlar om att höja pensionsavgifterna. För att få samma pension vid 65 år som om man arbetade till 67 måste avgiftssatsen höjas med 5,5 procentenheter (se ovan). För tjänstepensionen handlar det då om en pensionsavgift på 10 procent. Men i ett premiebestämt pensionssystem får en avgiftshöjning full effekt på pensionerna först då man betalat in den högre avgiften under ett helt yrkesliv. Det tar således 45 år innan avgiftshöjningen fullt ut påverkar pensionerna. Det är uppenbart att en avgiftshöjning inte är en lösning för att höja pensionerna de närmaste åren. Det är endast en lösning för nytillkommande pensionärer långt fram i tiden.

Den andra vägen handlar om att pensioneras vid en högre ålder, vilket vanligast sker genom att man arbetar längre. Men det viktigaste är att man tar ut ålderspension senare och därmed delar upp pensionskapitalet på färre antal år.

Då en arbetare arbetar till 67 års ålder i stället för till 65 stiger pensionen från 58-60 till 71-74 procent av slutlönen. Effekten av att endast vänta med pensionering ett par år kan jämföras med hur pensionerna skulle bli enligt 1995 års förutsättningar (se ovan). Då skulle pensionskapitalet fördelas på två färre år och pensionerna skulle stiga till 68-70 procent av slutlönen. Om kommunalaren pensioneras vid 67 i stället för 65 år skulle inkomstpensionen bli 18 procent högre. Av denna höjning bidrar arbete i ytterligare två år med endast 5 procentenheter medan 13 procentenheter beror på att hon skjuter upp uttaget av ålderspension i två år.

Att arbeta till 67 års ålder är ett lämpligt sätt att höja pensionen för de som orkar och kan arbeta så länge. En arbetare som nu går i pension vid 63-64 års ålder orkar sannolikt inte arbeta fram till 67 års ålder. För att detta ska vara möjligt behövs bl.a. stora satsningar på en bättre arbetsmiljö som inte sliter ut arbetstagarna i förtid. Detta är ett förebyggande långsiktigt arbete som först i framtiden kan möjliggöra att arbeta längre men hjälper inte de som redan idag är utslitna och inte ens orkar arbeta till 65 års ålder.

Ju fler som arbetar till 67 års ålder desto starkare ekonomi och bättre förutsättningar för goda pensioner. Men det viktigaste för den enskilde för att få en god pension är inte att arbeta till 67 utan att vänta med att ta ut ålderspension till 67. De som idag inte orkar arbeta fram till 65 års ålder kan få sjukersättning fram till dess och kan därför vänta med att ta ut ålderspension tills de fyllt 65 år. Men de hårdare reglerna i sjukersättningen har medfört att många som tidigare skulle fått sjukersättning nu inte får något. De tvingas då ta ut ålderspension och drabbas då extra hårt av låg pension tills de fyllt 65. Genom att öka möjligheterna att få sjukersättning och höja åldern för rätt till sjukersättning till 67 års ålder kan man redan idag lösa problemet med för låg pension för dessa personer.

Inledning

I denna rapport har pensionssystemets utfall studerats utifrån den faktiska och prognosticerade ekonomiska utvecklingen fram till 2016. Fördelen med detta angreppssätt är att pensionsutfallen är realistiska för just dessa exempel på personer och ger en bild av hur dagens pensioner blir utifrån hur mycket man arbetat. Nackdelen är att utfallen inte endast beror på pensionsreglerna utan också på den ekonomiska utvecklingen som kan orsaka speciella pensionsutfall för just de år som studeras. Pensionsfonderna har t.ex. utvecklats starkt från 2012 och till april 2015 men därefter fallit i värde fram till september 2015.

De fonderade pensionerna utgör fortfarande endast 25 procent av den totala pensionen vilket begränsar fondavkastningens betydelse för pensionären. Men man ska ändå vara försiktig med att dra alltför långtgående slutsatser om framtidens pensioner med utgångspunkt från den historiska utvecklingen. Skulle fondernas värde falla ytterligare, kan den nivå pensionerna nu beräknas ligga på ge en för positiv bild av framtidens pensioner.

Däremot kan man jämföra olika pensionsutfall med varandra och dra slutsatser om vad skillnaden kan bero på. Om fondernas utveckling är god eller dålig, så påverkas pensionerna på liknade sätt för de som pensionerades 2012 och de som väntar med pensionering till 2016. Skillnader i pensionsnivå mellan dessa två personer under 2016 beror således på andra faktorer än fondernas utveckling.

Den som 2014 går i pension vid 65 års ålder får en pension som består av flera delar där varje del bestäms utifrån särskilda regler. I detta sammanhang kommer de allmänna och kollektivavtalade pensionerna att behandlas men inte de privata. Båda huvudtyperna består av en förmånsbestämd och en premiebestämd del. Den allmänna pensionen består av 5 delar inklusive bostadstillägget. Den avtalade pensionen består av två delar. Pensionen beräknas för en kvinnlig kommunalare och en manlig industriarbetare. Slutligen visas disponibelinkomsten som dessutom beror på skatteregler och bostadstillägg. Pensionens storlek beräknas även för pensionering 2012 vid 63 år och 2016 vid 67 års ålder. Pensionernas storlek jämförs sedan 2016 beroende på pensioneringsår. Slutligen beräknas vilka effekter som en höjning av pensionsavgiften kan ge.

Pensionens beståndsdelar

Den allmänna pensionen består av

- Inkomstpension, premiebestämd
- Tilläggspension, förmånsbestämd
- Premiepension, premiebestämd
- Garantipension, förmånsbestämd utfyllnad
- Bostadstillägg, förmånsbestämd utfyllnad

Den kollektivavtalade pensionen består av

- Kommunal: PA-KL, Industrin: STP, båda förmånsbestämda
- Kommunal: KAP-KL (PFA), Industrin: SAF-LO, båda premiebestämda

De premiebestämda pensionerna bestäms ungefär utifrån samma princip. Det innebär att när man pensioneras så beräknas pensionens storlek som pensionskapitalet delat med ett delningstal. Pensionskapitalet storlek beror på inbetalda premier samt kapitalets avkastning. Delningstalet beror på förväntad återstående livslängd vid pensioneringstillfället samt en förskottsränta som tidigarelägger en framtida förväntad ökning av pensionsutbetalningar. De olika premiebestämda pensionerna skiljer sig åt genom skillnader i avgiftssatser, avkastning samt antaganden om livslängd och förskottsränta (normen, prognosränta). Förskottsräntan är ett förskott på pensionsbehållningarnas väntade reala avkastning. Ickevals-alternativet beräknas för alla pensionerna.

Utbetalda inkomstpensioner ökar varje år med avkastningen och minskar med avdrag för förskottsräntan. Delningstalet fastställs då inkomstpension börjar tas ut. De övriga premiebestämda pensionerna omräknas varje år med ett nytt delningstal som beror på återstående livslängd vid aktuell ålder och förskottsräntan. Det betyder att delningstalet sjunker med stigande ålder mot värdet 1. I denna rapport har däremot en överslagsberäkning gjorts av dessa beräkningar där de övriga premiebestämda pensionerna beräknas enligt samma princip som inkomstpensionen, dvs. de ökar med avkastningen och minskar med förskottsräntan. Denna förenkling har ingen märkbar betydelse för utvecklingen över ett par år.

Förskottsräntan brukar sättas som 2 procentenheter lägre än antagen långsiktig avkastning. Då nominella pensioner ökar med 2 procent, dvs. i samma takt som antagen inflation, blir pensionerna värdesäkrade. Premiepension, STP, KAP-KL och SAF-LO kommer från ett fonderat pensionskapital. Inkomstpensionen beräknas från ett teoretiskt pensionskapital och följer ett följsamhetsindex, som i normalfallet följer inkomstindex med avdrag för en förskottsränta på 1,6 procent. PA-KL följer prisutvecklingen.

Inkomstpension

Premier på 16 procent betalas in varje år på inkomster över ungefär $\frac{1}{2}$ prisbasbelopp (0,48 PBB). Pensionskapitalets värde följer genomsnittlig inkomstutveckling (inkomstindex eller balansindex). Vid pensioneringstillfället beräknas pensionens storlek utifrån ett delningstal som i sin tur beror på genomsnittlig återstående livslängd från pensioneringsåldern och en förskottsränta (normen).

Dessutom påverkas pensionen av balanseringens storlek (bromsen). Om balanseringen inte är aktiverad följer pensionens värdeutveckling genomsnittlig inkomstutveckling med avdrag för förskottsräntan. Det innebär att pensionen följer ett s.k. följsamhetsindex. Med en reallöneutveckling som är lika med förskottsräntan (1,6 procent) följer pensionerna priserna och blir värdesäkrade.

Avgiftssatsen är 16 procent. En person har arbetat heltid under 45 år. Återstående livslängd vid 65 års ålder är 19,5 år. Då blir den intjänade inkomstpensionen ungefär: $45 \text{ år} * 16 \text{ procent} / 19,5 \text{ år} = 37 \text{ procent}$ av lönen. Arvsvinster höjer pensionen med 2 procentenheter, balanseringen sänker med 2 procentenheter. Genom en förskottsränta höjs pensionen det första året med 6 procentenheter av slutlönen. Totalt blir inkomstpensionen det första året ca 43 procent av slutlönen.

Pensionens värdeutveckling följer sedan inkomstutvecklingen med avdrag för förskottsräntan. Om balanseringen fortfarande är aktiv skulle inkomstpensionen efter 10 år uppgå till 37 procent av en uppräknad slutlön samma år. Utan balansering blir pensionen 39 procent av slutlönen. Att pensionen tappar relativt inkomstutvecklingen i ekonomin beror på att pensionerna oftast följer priserna och inte reallöneutvecklingen.

Tilläggspension

Förmånen består av att man får ett antal prisbasbelopp i pension som i sin tur beror på årsinkomsterna (15 bästa) och antalet yrkesår (max 30). Den gamla ATP-pensionen blev ca 60 procent av dåtidens slutlön. Genom att slutlönen idag innehåller egenavgifter skulle motsvarande ATP-pension bli 56 procent av slutlönen¹. Den årliga pensionens storlek beror på samma sätt som inkomstpensionen på balanseringens storlek. Pensionens värdeutveckling följer sedan följsamhetsindex.

Tilläggspensionen beräknas endast för personer födda före 1954. För dessa utgör med sjunkande ålder en allt mindre del av inkomsterna grund för tilläggspension. För en person som 2014 är 65 år kommer drygt $\frac{1}{4}$ av allmän pension från tilläggspension och knappt $\frac{3}{4}$ från premie- och inkomstpension.

Premiepension

Premier med en avgiftssats på 2,5 procent betalas in från 1995 och placeras i en fondförsäkring. I denna rapport antas pensionskapitalet förvaltas av sjunde AP-fonden, dvs. ickevalsalternativet AP7Såfa. Medlen ligger i ett årskullsalternativ en s.k. generationsfond där fördelningen mellan aktiefond och räntefond beror på personens ålder. Vid 65 års ålder är fördelningen 65 procent aktiefond och 35 procent räntefond.

¹ ATP-pensionen finansierades helt med arbetsgivaravgifter medan det nya reformerade pensionssystemet finansieras med en arbetsgivaravgift på 10,21 och en egenavgift på 7 procent. Egenavgiften ingår i utgående lön vilket inte arbetsgivaravgifter gör. Ex: En ATP-pension på 60 relaterad till en utgående lön på 100 blir 60 procent av utgående lön. Utgående lön inkl. egenavgift på 7 procent ökar till 107. Pension på 60 relaterad till utgående lön på 107 blir 56 procent av utgående lön.

När personen slutar spara och börja ta ut pension hamnar inte medlen med automatik i en traditionell pensionsförsäkring utan de ligger kvar i generationsfonden. Pensionens storlek beror på pensionskapitalets storlek och ett delningstal. Delningstalet beror på förväntad livslängd och en förskottsränta och omräknas varje år. Förskottsräntan (prognosräntan²) sätts utifrån en antagen långsiktig real avkastning. Idag antas återstående livslängd vara 21 år och prognosräntan 3 procent³. Årlig pension följer de första åren ungefär avkastningen med avdrag för förskottsräntan. Om real avkastning är lika med förskottsräntan kommer årlig pension då att följa prisutvecklingen, dvs. vara värdebeständig.

Garantipension

Förmånen betalas från statsbudgeten och är en utfyllnad som garanterar en årlig pension på drygt 2 prisbasbelopp (PBB) för en ogift bosatt i Sverige i 40 år. För en gift eller sammanboende blir pensionen knappt 2 PBB. Den årliga pensionens värde följer prisutvecklingen och blir värdesäkrad.

Bostadstillägg

Förmånen betalas från statsbudgeten och är en utfyllnad som ser till att boendekostnaden inte utgör en alltför stor del av pensionärens utgifter. Förmånen är för en ogift max 4 990 kronor per månad vilket på helåret motsvarar 1,3 prisbasbelopp. För en sammanboende är maximala beloppet hälften. Förmånen beror på hushållets årsinkomst samt förmögenhetsställning (bostaden räknas inte). Bostadstilläget omräknas varje år.

PA-KL

Förmånen gäller alla anställda över 28 år i kommuner och landsting som har varit anställda fram t.o.m. 1997. Förmånen består av ett kompletteringsbelopp som tillsammans med ATP-pensionen skulle ge 65-70 procent i pension för en som arbetat heltid hela livet. Förmånens storlek beror på årsvisa löner och antalet arbetade dagar per år omräknat till en tidsfaktor. Förmånen är inte fonderad utan betalas ut från den kommunala budgeten. Förmånens värde räknas upp från 1998 till pensioneringsåret med genomsnittlig inkomstutveckling (inkomstbasbeloppet). Pensionens värde följer prisutvecklingen (prisbasbeloppet) och blir värdesäkrad.

KAP-KL (PFA)

Premier på 4,5 procent betalas in för alla som varit anställda i kommuner och landsting från 1998 fram till 67 års ålder. Fram till 2006 hette försäkringen PFA. Då gjordes vissa mindre ändringar och namnbyte till KAP-KL. Premierna ligger i en traditionell försäkring som förvaltas av KPA. Pensionskapitalets värde följer fondens värdeutveckling.

² AMF och KPA använder begreppet prognosränta i stället för förskottsränta, men betyder samma sak.

³ Detta medför att delningstalet blir 15,18. Skulle prognosräntan i stället vara noll procent, skulle delningstalet vara lika med återstående livslängd dvs. 21.

Under den tid pensionen betalas ut antas kapitalet förvaltas enligt icke-valsalternativet vilket innebär att kapitalet ligger i en traditionell försäkring. Den årliga pensionens storlek väntas uppgå till ungefär 10 procent av slutlönen. Den årliga pensionens storlek beror på ett delningstal som i sin tur beror på genomsnittlig återstående livslängd och en förskottsränta (prognosränta). Pensionen omräknas varje år. Idag beräknas återstående livslängd till 22,8 år och prognosräntan till 2,75 procent. Detta ger det första året ett delningstal på 17,9. Årlig pension följer de första åren ungefär avkastningen med avdrag för förskottsräntan. Så länge som reala avkastningen är lika med prognosräntan kommer årlig pension att följa prisutvecklingen, dvs. vara värdebeständig.

STP

Förmånen gäller alla privatanställda arbetare över 28 år fram t.o.m. 1995. Förmånens storlek beror på årsvisa löner och antalet arbetade timmar per år omräknat till antal STP-år. Med maximalt antal STP-år (och de 15 bästa som grund) blir pensionen ca 10 procent av slutlönen. Förmånens värde omräknades 1999 till ett pensionskapital som fonderades i en traditionell försäkring. Därefter har pensionskapitalets värde följt fonden.

Under utbetalningstiden antas icke-alternativet gälla vilket innebär att kapitalet ligger i en traditionell försäkring (AMF-pension). Den årliga pensionens storlek beror på ett delningstal som i sin tur beror på förväntad livslängd och förskottsräntan (prognosränta) och omräknas varje år. Idag beräknas återstående livslängd till 22,6 år och prognosräntan till 3 procent, vilket det första året ger ett delningstal på 17,9. Årlig pension följer de första åren ungefär avkastningen med avdrag för förskottsräntan. Så länge som reala avkastningen är lika med prognosräntan kommer årlig pension att följa prisutvecklingen, dvs. vara värdebeständig.

SAF-LO

Premier betalas in för alla privatanställda arbetare (LO- förbund) över 25 år från 1996 fram till 65 års ålder. Pensionskapitalet ligger i en traditionell försäkring och följer fondens värdeutveckling.

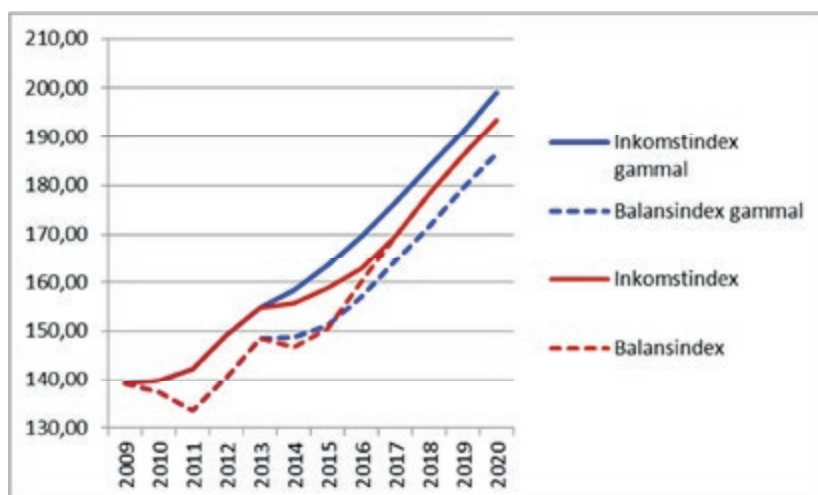
Under utbetalningstiden antas icke-valsalternativet med förvaltning i en traditionell försäkring (AMF-pension). Den årliga pensionens storlek beror på ett delningstal som i sin tur beror på genomsnittlig återstående livslängd och förskottsräntan och omräknas varje år. Pensionen blir ca 10 procent av slutlönen. Idag beräknas återstående livslängd till 22,6 år och prognosräntan till 3 procent, vilket det första året ger ett delningstal på 17,9. Årlig pension följer de första åren ungefär avkastningen med avdrag för förskottsräntan. Så länge som reala avkastningen är lika med prognosräntan kommer årlig pension att följa prisutvecklingen, dvs. vara värdebeständig.

Beräkningsförutsättningar

Den ekonomiska utvecklingen

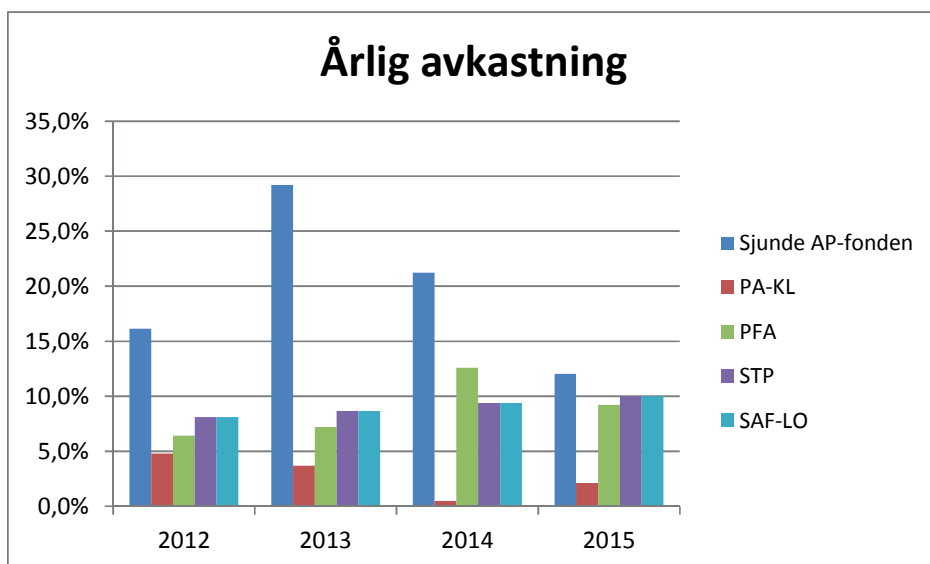
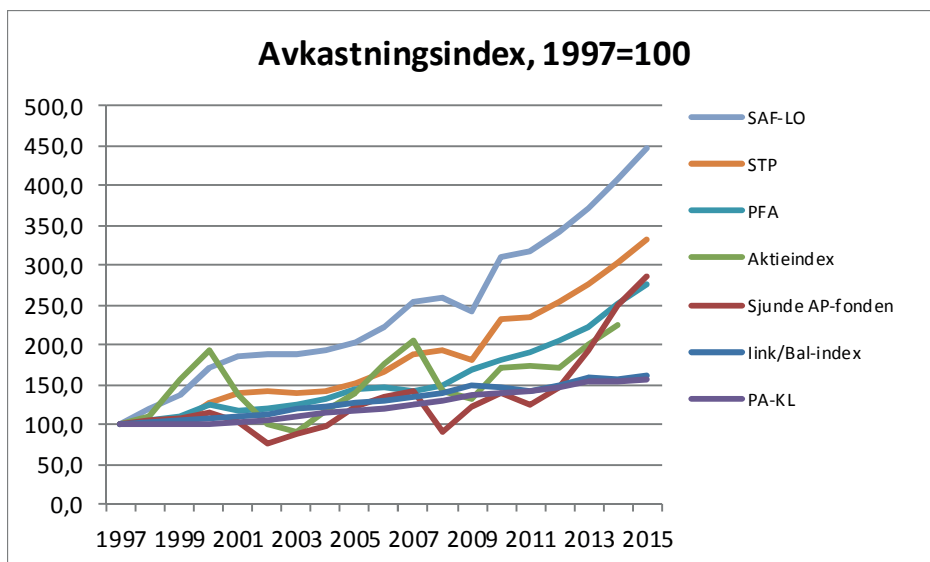
Den ekonomiska utvecklingen är den faktiska till 2014 och därefter en prognos huvudsakligen från pensionsmyndigheten maj 2015. De viktiga variablerna för pensionens storlek i denna rapport är förutom lönen, inkomst- eller balansindex⁴ samt de olika fondernas avkastning.

Den ekonomiska utvecklingen de senaste åren med mycket låg inflation, låga räntor och stark börsutveckling har medfört att inkomstindex utvecklas svagare och balansindex starkare än tidigare prognoser. Detta har medfört att tidigare prognoser om en aktiv balansering i inkomstpensionssystemet fram till mitten av 2020-talet inte gäller längre. Våren 2015 är i stället prognosen att balanseringen upphör 2017 (se figuren), men pensionerna framöver blir lägre än vad tidigare prognos på inkomstindex skulle gett. Senaste prognosen från pensionsmyndigheten i oktober 2015 visar att balanseringen upphör 2018, vilket skulle ge en pensionsinkomst 2016 som är 30 kronor lägre.

Avkastningen på de olika premiebestämda pensionerna är uppgifter från respektive pensionsförvaltare, dvs. från Pensionsmyndigheten, AMF och KPA. Avkastningen hittills under 2015 fram t.o.m. april har antagits bli resultatet för helåret. Detta ger en fondavkastning under 2015 på ungefär 10 procent. Från april och fram till oktober har fondernas värde sjunkit med ungefär -5 procent. Skulle fondavkastningen för 2015 bli 5 procent i stället för 10 procent skulle de fonderade pensionernas värde i rapportens beräkningar bli ungefär 5 procent lägre. För en industriarbetare skulle det innebära en pension 2016 som efter skatt är ungefär 150 kronor lägre per månad eller 1 procent lägre än vad som redovisas i rapporten. Denna begränsade förändring påverkar inte den bild rapporten ger utan är i stället exempel på den osäkerhet om pensionernas värde som det innebär att ha fonderade pensionslösningar.

⁴ Då balanseringen är aktiverad (bromsen) följer utbetalda pensioner ett balansindex i stället för inkomstindex. Därefter avräknas förskottsräntan (normen).

Kommunal- och industriarbetaren

Personen arbetar heltid från 1969 vid 20 års ålder och går januari 2014 i pension vid 65 års ålder (fyller 65 år i december 2013). Personen är ogift eller gift och saknar eller har förmögenhet. För att förenkla är kapitalinkomsten noll.

Inom Kommunals avtalsområde en kvinna med genomsnittlig lön och Inom Facken inom industrins avtalsområden en man med genomsnittlig lön. Lönen följer allmän löneutveckling och ålder.

Löneökning med ökad ålder följer de löneskillnader som finns mellan olika åldrar. Inom Kommunals område används lönestatistik från november 2012 och inom industrin statistik från 2009.

Löneutvecklingen följer inkomstindex fram till 1992. Därefter följer lönerna utvecklingen enligt konjunkturlönestatistiken från SCB. Löneutvecklingen under 2015 och 2016 är prognoser och antaganden från LO⁵. Fram till 2024 antas en reallöneutvecklingen på i genomsnitt 1,6 procent per år.

⁵ Ekonomiska utsikter våren 2015.

Resultat⁶

Pension år 2014

Kommunalare, kvinna och ogift

En kvinnlig kommunalare har med genomsnittlig lön arbetat heltid från 20 till 64 år och går 2014 i pension vid 65 års ålder. Pensionen blir då 13 594 kronor per månad före skatt. Den allmänna pensionen består av inkomstpension, premiepension och tilläggspension. Sammantaget ger den allmänna pensionen 10 882 kronor per månad och uppgår till 46,8 procent av slutlönen.

Tjänstepensionen består av en förmånsbestämd del, PA-KL, och en premiebestämd del, KAP-KL. Tillsammans ger de 2 711 kronor per månad och uppgår till 11,7 procent av slutlönen. Total pension blir 58,4 procent av slutlönen före skatt. Efter skatt uppgår pensionen till 60,1 procent av nettolönen (lön efter skatt).

Kvinnlig kommunalare ogift Arbets tid 100%	Förmögenhet: 430 000			Löpande priser			
	2 014			2 016			2 024
	Helår	Månad	% slutlön	Helår	Månad	% slutlön	% slutlön
Slutlön året före	279 095	23 028		292 367	24 123		
Skatt	61 259	5 054	21,9%	64 996	5 363	22,2%	22,9%
Slutlön netto	217 836	17 973		227 371	18 760		
Inkomstpension	85 191	7 099	30,5%	89 976	7 498	30,8%	26,0%
Premiepension	8 162	680	2,9%	10 445	870	3,6%	2,5%
Tilläggspension	36 603	3 050	13,1%	38 658	3 222	13,2%	11,2%
Garantipension	631	53	0,2%	639	53	0,2%	0,2%
Summa allmän pension	130 586	10 882	46,8%	139 719	11 643	47,8%	39,9%
PA-KL	19 608	1 634	7,0%	20 200	1 683	6,9%	6,0%
KAP-KL	12 930	1 078	4,6%	15 059	1 255	5,2%	4,0%
Summa tjänstepension	32 538	2 711	11,7%	35 260	2 938	12,1%	9,9%
Total pension	163 124	13 594	58,4%	174 979	14 582	59,8%	49,9%
Skatt	32 161	2 680	19,7%	35 630	2 969	20,4%	19,7%
Pension efter skatt	130 963	10 914	60,1%	139 349	11 612	61,3%	51,9%
Bostadstillägg	0	0	0,0%	0	0	0,0%	0,0%
Disponibelinkomst	130 963	10 914	60,1%	139 349	11 612	61,3%	51,9%
Hushållsinkomst per k.e.	130 963		56,7%	139 349		55,8%	48,4%

Kommunalaren har en förmögenhet på 430 000 kronor (t.ex. en sommarstuga) vilket medför att hon inte är berättigad bostadstillägg. Disponibelinkomsten blir då samma som pension efter skatt.

Kommunalarens ekonomiska standard⁷ uppgår till 57 procent av genomsnittlig ekonomisk standard i ekonomin (medianinkomsten per konsumtionsenhet). Detta är lägre än den låginkomstgräns som definieras som 60 procent av genomsnittlig ekonomisk standard.

⁶ I den löpande texten anges resultaten med exakta siffror för att underlätta kopplingen till de resultat som visas i tabellerna med undantag för ekonomisk standard.

⁷ Ekonomisk standard = disponibelinkomst per konsumtionsenhet (hushållsinkomst per k.e.). Ett hushåll med 1 person utgör 1 k.e. Då blir ekonomisk standard = disponibelinkomst. Ett hushåll med 2 personer utgör 1,51 k.e. Då blir ekonomisk standard per person = hushållets disponibelinkomst/1,51. Förmögenheter ingår inte detta sätt att mäta ekonomisk standard.

År 2016 (efter två år som pensionär) har pensionen ökat mer än lönerna i ekonomin och uppgår nu till 59,8 procent av en kommunalares slutlön. Detta är oväntat eftersom pensionerna endast anses vara värdesäkrade och inte följa reallöneutvecklingen. Men åren 2014 och 2015 (t.o.m. april) är ovanligt gynnsamma för pensionerna. Detta beror främst på en mycket gynnsam utveckling av aktievärdena. Detta medför att bromsen släpper vilket medför att balansindex ökar nästan dubbelt så mycket som inkomstindex. Eftersom inkomst- och tilläggs pensionen följer balansindex ökar dessa pensionsinkomster ovanligt snabbt.

De stigande aktievärdena har framförallt en gynnsam effekt på det fonderade pensionskapitalet, vilket höjer premiepensionen samt pension KAP-KL. Real avkastning är högre än prognosränta och produktivitet vilket medför att denna pension ökar som andel av slutlönen. I pensionsförsäkringen PA-KL finns inget fonderat kapital utan pensionen betalas från kommunernas budget. Genom att utbetalda pensioner endast följer prisutvecklingen påverkas de inte av aktievärdenas utveckling och minskar som andel av slutlönen.

Inkomstindex antas öka i samma takt som en förskotts ränta på 1,6 procent plus inflationen fram till 2024. Då följer inkomst- och tilläggs pensionernas värde prisernas utveckling. Garantipensionen följer prisutvecklingen. Real avkastning i premie- och tjänstepensionerna antas vara lika med prognosräntan, vilket medför att även premiepensionen och tjänstepensionen KAP-KL följer prisutvecklingen. Den förmånsbestämda tjänstepensionen PA-KL följer prisutvecklingen. Total pension före skatt kommer då att minska från 58,4 procent av slutlönen år 2014 till 49,9 procent år 2024. Efter skatt minskar pensionerna från 60,1 procent av nettolönen till 51,9 procent.

Genom att pensionerna på längre sikt antas tappa i värde relativt lönerna i ekonomin, kommer den relativa ekonomiska standarden att sjunka och uppgår 2024 till 48 procent av genomsnittet. Detta är betydligt under låginkomstgränsen.

Om kommunalaren är ogift⁸ och har en förmögenhet som inte överstiger 100 000 kronor (bostaden räknas inte) samt en boendekostnad på minst 5 000 kronor, så anses en pension på nivån 11 000 kronor vara så låg att hon får ett bostadstillägg på 2 035 kronor i månaden. Sammantaget efter skatt år 2014 blir då disponibelinkomsten 12 948 kronor per månad och uppgår till 67 procent av genomsnittlig ekonomisk standard. Bostadstillägget har således höjt den ekonomiska standarden från 57 till 67 procent av genomsnittet. Bostadstillägget omräknas varje år och minskar från 11,2 procent av slutlönen 2014 till 9,7 procent 2024 och ekonomisk standard sjunker till 57 procent av genomsnittet.

Kvinnlig kommunalare ogift Arbetstid 100%	Förmögenhet: 100 000			Löpande priser			
	2 014			2 016			2 024
	Helår	Månad	% slutlön	Helår	Månad	% slutlön	% slutlön
Pension efter skatt	130 963	10 914	60,1%	139 349	11 612	61,3%	51,9%
Bostadstillägg	24 418	2 035	11,2%	20 170	1 681	8,9%	9,7%
Disponibelinkomst	155 381	12 948	71,3%	159 519	13 293	70,2%	61,6%
Hushållsinkomst per k.e.	155 381		67,3%	159 519		63,8%	57,4%

⁸ Är kommunalaren gift utgår oftast inget bostadstillägg och hon får ingen garantipension.

Beräkningar har gjorts för en ogift person som inte arbetat alls under sitt yrkesliv. Denna person får full garantipension och bostadstillägg (om hyran minst är 5 000 kronor per månad). Vid pensionering 2014 vid 65 års ålder blir disponibelinkomsten 11 802 kronor per månad, vilket är 65 procent av kommunalarens nettolön år 2013 och 900 kronor mer per månad än vad kommunalaren får i pension exklusive ett eventuellt bostadstillägg. Den ekonomiska standarden blir 61 procent av genomsnittet och ligger därmed strax över låginkomstnivån.

Garantipension och bostadstillägg följer i dessa beräkningar prisbasbeloppet. Det innebär att disponibelinkomsten sjunker relativt en kommunalares nettolön varje år och 2024 utgör den 56,1 procent av nettolönen.

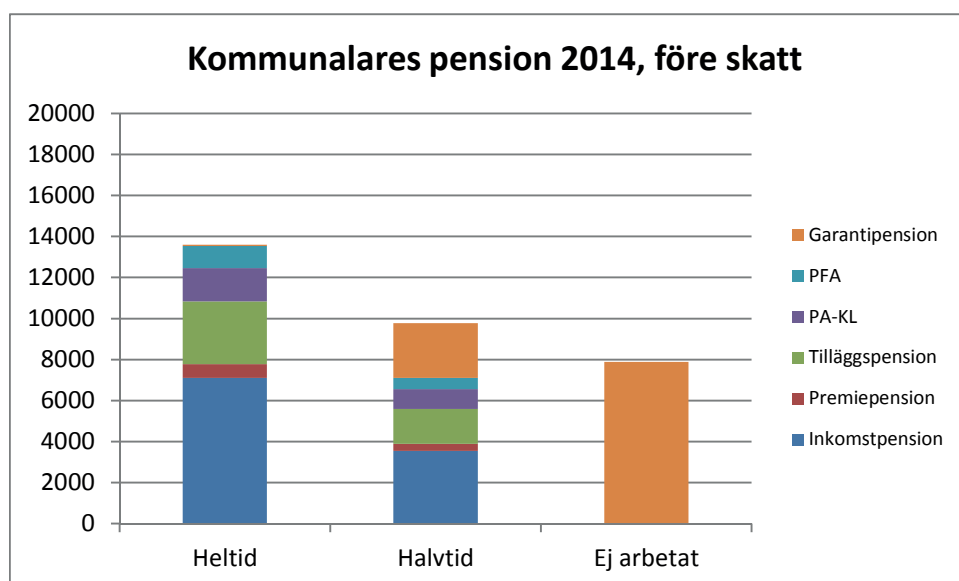
Kvinna/man ogift Arbets tid	Förmögenhet: 100 000			Löpande priser			
	0%						
	2 014			2 016			2 024
	Helår	Månad	% slutlön	Helår	Månad	% slutlön	% slutlön
Slutlön året före	0	0		0	0		
Skatt	0	0		0	0		
Slutlön netto	0	0		0	0		
Inkomstpension	0	0		0	0		
Premiepension	0	0		0	0		
Tilläggs pension	0	0		0	0		
Garantipension	94 572	7 881	33,9%	95 868	7 989	32,8%	28,9%
Summa allmän pension	94 572	7 881	33,9%	95 868	7 989	32,8%	28,9%
PA-KL	0	0		0	0		
KAP-KL	0	0		0	0		
Summa tjänstepension	0	0		0	0		
Total pension	94 572	7 881	33,9%	95 868	7 989	32,8%	28,9%
Skatt	12 832	1 069	13,6%	13 008	1 084	13,6%	13,6%
Pension efter skatt	81 740	6 812	37,5%	82 860	6 905	36,4%	32,4%
Bostadstillägg	59 880	4 990	27,5%	60 701	5 058	26,7%	23,7%
Disponibelinkomst	141 620	11 802	65,0%	143 561	11 963	63,1%	56,1%
Hushållsinkomst per k.e	141 620		61,3%	143 561		57,4%	52,3%

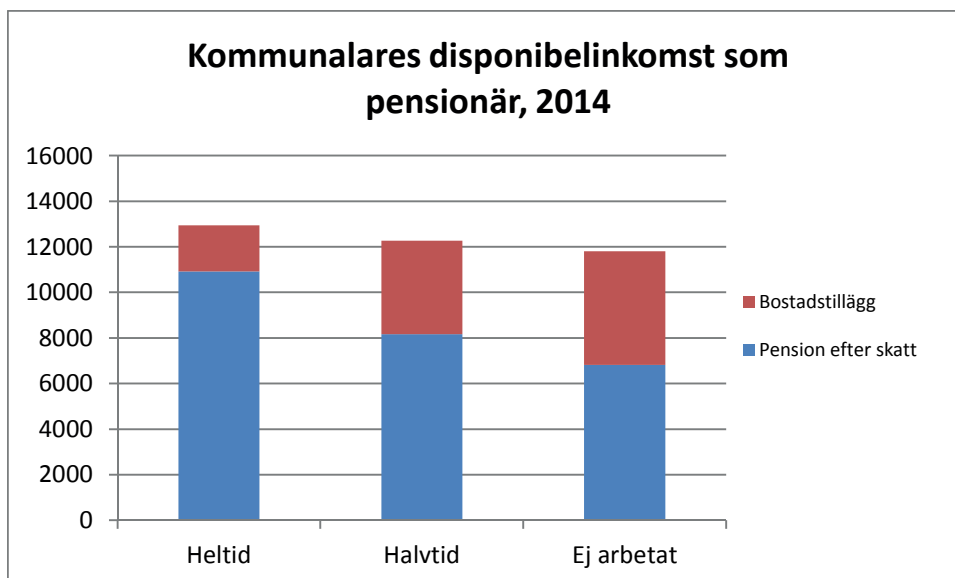
Nästa exempel handlar om en kommunalare som under hela sitt yrkesliv arbetat halvtid och har en förmögenhet under 100 000 kronor. Vid 65 års ålder pensioneras hon år 2014 och får då en disponibelinkomst som är högre än hennes nettolön. Det beror på att hon får ett bostadstillägg på 4 096 kronor per månad. Disponibelinkomsten som pensionär uppgår till 12 266 kronor per månad som kan jämföras med hennes nettolön på 9 721 kronor. Jämfört med den person som inte arbetat alls blir disponibelinkomsten per månad 450 kronor högre. Skulle hon inte få bostadstillägg blir hennes disponibelinkomst som pensionär 8 170 kronor i månaden.

Kvinnlig kommunalare ogift Arbets tid 50%	Förmögenhet: 100 000			Löpande priser			
	2014			2016			2024
	Helår	Månad	% slutlön	Helår	Månad	% slutlön	% slutlön
Slutlön året före	139 548	11 514		146 183	12 061		
Skatt	21 734	1 793	15,6%	23 591	1 946	16,1%	17,4%
Slutlön netto	117 813	9 721		122 592	10 115		
Inkomstpension	42 596	3 550	15,3%	44 988	3 749	15,4%	13,0%
Premiepension	4 081	340	1,5%	5 223	435	1,8%	1,2%
Tilläggs pension	20 407	1 701	7,3%	21 553	1 796	7,4%	6,2%
Garantipension	32 045	2 670	11,5%	32 484	2 707	11,1%	9,8%
Summa allmän pension	99 129	8 261	35,5%	104 248	8 687	35,7%	30,3%
PA-KL	11 676	973	4,2%	12 029	1 002	4,1%	3,6%
KAP-KL	6 465	539	2,3%	7 530	627	2,6%	2,0%
Summa tjänstepension	18 141	1 512	6,5%	19 559	1 630	6,7%	5,5%
Total pension	117 270	9 772	42,0%	123 807	10 317	42,3%	35,9%
Skatt	19 232	1 603	16,4%	20 886	1 740	16,9%	16,4%
Pension efter skatt	98 038	8 170	45,0%	102 921	8 577	45,3%	38,9%
Bostadstillägg	49 158	4 096	22,6%	46 920	3 910	20,6%	19,5%
Disponibelinkomst	147 196	12 266	67,6%	149 841	12 487	65,9%	58,4%
Hushållsinkomst per k.e.	147 196		63,7%	149 841		59,9%	54,4%

Resultaten i dessa tre exempel sammanfattas i de två figurerna nedan. Skillnaden i allmän pension före skatt mellan en heltidsarbetande och en halvtidsarbetande kommunalanställd kvinna är innan garantipensionen medräknas 5 200 kronor i månaden. Den halvtidsarbetande får ungefär hälften av den heltidsarbetandes pension. Att det inte blir exakt hälften beror på de pensionsdelar som är förmånsbestämda. När garantipensionen medräknas reduceras skillnaden till 2 600 kronor. Tjänstepensionerna medför att skillnaden mellan total pension före skatt ökar till 3 800 kronor.

Efter skatt reduceras skillnaden till 2 700 kronor p.g.a. det progressiva skattesystemet som beskattar högre inkomster mer än lägre. När bostadstillägget medräknas reduceras skillnaden ytterligare och det kvarstår en skillnad på 700 kronor i månaden.

Garantipension och bostadstillägg utgör den miniminivå som samhället anser att en pensionär kan leva på. Under förutsättning att man fyllt 65 år, bott minst 40 år i Sverige samt har en bostadshyra på minst 5 000 kronor, så är man som pensionär garanterad att ha en disponibelinkomst på minst 11 800 kronor. Garantipension och bostadstillägg utgör således samhällets skyddsnät mot alltför låg levnadsstandard som pensionär⁹.

Garantipensionen jämnar ut de skillnader i pensioner som beror på hur mycket man arbetat (se den första figuren ovan). Skatter och bostadstillägg jämnar ytterligare ut de skillnader som kvarstår i disponibelinkomster (se den andra figuren ovan). Av figurerna framgår att pensionen har blivit så låg att kommunalaren riskerar att hamna i dessa skyddsnät även då hon arbetat full tid under hela sitt yrkesverksamma liv.

Industriarbetare, man och ogift

En heltidsarbetande industriarbetare som arbetat ett helt yrkesliv från 20 till 64 år får en allmän pension vid 65 som är 47,4 procent av slutlönen. Tjänstepensionen bidrar med ytterligare 13,0 procentenheter så att total pension före skatt uppgår till 60,4 procent av slutlönen. Efter skatt blir pensionen 61,3 procent av slutlönen efter skatt. Industriarbetaren är ogift och har en förmögenhet på 250 000 kronor. Då får han inget bostadstillägg och ekonomisk standard uppgår till 65 procent av genomsnittet.

⁹ För den som bott kortare tid i Sverige och inte får full garantipension utgår ett äldreförsörjningsstöd som garanterar att man efter att bostadshyran är betald uppnår skälig levnadsnivå.

Manlig industriarbetare ogift		Förmögenhet: 250 000		Löpande priser			
Arbetstid 100%							
	2014			2016			2024
	Helår	Månad	% slutlön	Helår	Månad	% slutlön	% slutlön
Slutlön året före	317 451	26 192		332 719	27 452		
Skatt	72 123	5 951	22,7%	76 425	6 306	23,0%	23,7%
Slutlön netto	245 328	20 242		256 294	21 146		
Inkomstpension	99 994	8 333	31,5%	105 611	8 801	31,7%	26,9%
Premiepension	9 371	781	3,0%	11 993	999	3,6%	2,5%
Tilläggs pension	41 141	3 428	13,0%	43 451	3 621	13,1%	11,1%
Garantipension	0	0	0,0%	0	0	0,0%	0,0%
Summa allmän pension	150 506	12 542	47,4%	161 055	13 421	48,4%	40,5%
STP	23 815	1 985	7,5%	27 013	2 251	8,1%	6,4%
SAF-LO	17 323	1 444	5,5%	19 650	1 637	5,9%	4,7%
Summa tjänstepension	41 138	3 428	13,0%	46 663	3 889	14,0%	11,1%
Total pension	191 644	15 970	60,4%	207 718	17 310	62,4%	51,5%
Skatt	41 211	3 434	21,5%	46 060	3 838	22,2%	21,5%
Pension efter skatt	150 433	12 536	61,3%	161 658	13 471	63,1%	53,0%
Bostadstillägg	0	0	0,0%	0	0	0,0%	0,0%
Disponibelinkomst	150 433	12 536	61,3%	161 658	13 471	63,1%	53,0%
Hushållsinkomst per k.e.	150 433		65,1%	161 658		64,7%	55,6%

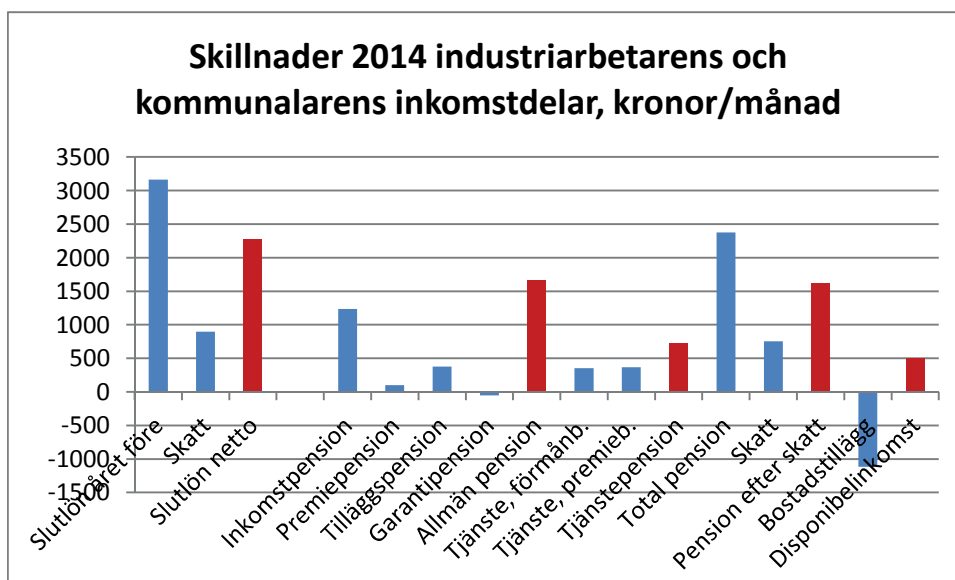
Både allmän pension och tjänstepension utvecklas bättre än löneutvecklingen fram till 2016 och total pension stiger till 62,4 procent av en industriarbetares slutlön. Detta beror främst på en gynnsam utveckling av aktievärdena vilket i sin tur medför att balansindex ökar snabbare än inkomstindex vilket medför att inkomst- och tilläggs pension ökar relativt slutlönen. Det normala är att inkomstpensionen i stället minskar relativt lönerna då förskottsrentan (normen) som erhöles 2014 ska räknas av under de följande åren. Även tjänstepensionerna ökar mer än lönerna. Detta beror på att aktievärdenas reala utveckling är betydligt högre än förskottsrentan (prognosrentan) och produktivitetsutvecklingen. När aktievärdenas reala utveckling är lika med förskottsrentan ökar tjänstepensionerna i takt med priserna.

Fram till 2024 antas på samma sätt som för kommunalaren ovan en mer normal genomsnittlig utvecklingstakt. Reallönerna ökar i takt med förskottsrentan i inkomstpensionssystemet dvs. 1,6 procent och aktievärdenas reala avkastning är lika med förskottsrentan i premiepensionen och tjänstepensionerna dvs. 3 procent. Under dessa förutsättningar ökar pensionerna i takt med prisutvecklingen och behåller sitt reala värde från 2014. Därför sjunker pensionerna som andel av slutlönen och uppgår 2024 till 51,5 procent av slutlönen. Pensionärens ekonomiska standard sjunker till 56 procent av genomsnittet.

Om den ogifte industriarbetaren som går i pension 2014 i stället har en förmögenhet som inte överstiger 100 000 kronor får han ett bostadstillägg på 918 kronor i månaden. Då ökar hans ekonomiska standard från 66 procent till 70 procent av genomsnittet.

Manlig industriarbetare ogift	Förmögenhet: 100 000			Löpande priser			
Arbets tid	100%						
	2 014			2 016			2 024
	Helår	Månad	% slutlön	Helår	Månad	% slutlön	% slutlön
Pension efter skatt	150 433	12 536	61,3%	161 658	13 471	63,1%	53,0%
Bostadstillägg	11 018	918	4,5%	4 941	412	1,9%	3,9%
Disponibelinkomst	161 450	13 454	65,8%	166 599	13 883	65,0%	56,8%
Hushållsinkomst per k.e.	161 450		69,9%	166 599		66,7%	59,7%

En jämförelse mellan industriarbetarens och kommunalarens olika inkomstdelar visar följande resultat. Efter skatt tjänar den heltidsarbetande industriarbetaren mot slutet av yrkeslivet 2 300 kronor mer i månaden än vad kommunalaren gör. När de går i pension får industriarbetaren 1 600 kronor mer i allmän pension och 700 kronor mer i tjänstepension. Efter skatt blir industriarbetarens totala pension 1 600 kronor högre. Om båda har en förmögenhet som inte överstiger 100 000 kronor får kommunalaren 1 1000 kronor mer i bostadstillägg. Då reduceras skillnaden i disponibelinkomst i motsvarande grad och industriarbetaren har 600 kronor mer i månaden att konsumera för.

Kommunalaren är sammanboende med industriarbetaren

Detta exempel handlar om hur pensionen blir för kommunalaren (se ovan) när hon har gift sig eller är sammanboende med industriarbetaren (se ovan). De har båda arbetat heltid under ett helt yrkesliv. De är lika gamla och har 2014 gått i pension då de fyllde 65 år. Som gift blir disponibelinkomsten som pensionär lägre av två skäl. För det första blir både tilläggs pension och eventuell garantipension lägre som gift. För det andra utgår oftast inget bostadstillägg till gifta. Det senare beror på att hushållet har två inkomster att betala hyran med och då blir hushållets inkomster oftast för höga för bostadstillägg. I detta exempel utgår inget bostadstillägg. Kommunalarens pension efter skatt blir nu 10 766 kronor i månaden, som kan jämföras med de 10 914 kronorna hon fick som ogift och utan bostadstillägg. Som ogift med bostadstillägg fick hon 12 948 kronor.

	Kvinnl. kommunalare gift med Arbets tid 100%			Manlig industriarbetare gift Arbets tid 100%			Löpande priser Förmögenhet 200 000	
	2014 Helår	Månad	% slutlön	2016 Helår	Månad	% slutlön	2024 % slutlön	
Slutlön året före	279 095	23 028		292 367	24 123			
Skatt	61 259	5 054	21,9%	64 774	5 344	22,2%	22,9%	
Slutlön netto	217 836	17 973		227 593	18 778			
Inkomstpension	85 191	7 099	30,5%	89 976	7 498	30,8%	26,0%	
Premiepension	8 162	680	2,9%	10 445	870	3,6%	2,5%	
Tilläggs pension	34 770	2 897	12,5%	36 723	3 060	12,6%	10,6%	
Garantipension	0	0	0,0%	0	0	0,0%	0,0%	
Summa allmän pension	128 123	10 677	45,9%	137 144	11 429	46,9%	39,2%	
PA-KL	19 608	1 634	7,0%	20 200	1 683	6,9%	6,0%	
PFA	12 930	1 078	4,6%	15 059	1 255	5,2%	4,0%	
Summa tjänstepension	32 538	2 711	11,7%	35 260	2 938	12,1%	9,9%	
Total pension	160 661	13 388	57,6%	172 404	14 367	59,0%	49,1%	
Skatt	31 466	2 622	19,6%	34 809	2 901	20,2%	19,6%	
Pension efter skatt	129 194	10 766	59,3%	137 595	11 466	60,5%	51,2%	
Bostadstillägg	0	0	0,0%	0	0	0,0%	0,0%	
Disponibelinkomst	129 194	10 766	59,3%	137 595	11 466	60,5%	51,2%	
Hushållsinkomst per k.e.	184 356		79,8%	197 307		78,9%	68,1%	

Den ekonomiska standarden för kommunalaren har genom sammanboendet höjts rejält. Detta beror på att det anses billigare att vara två i ett hushåll än att vara ensam. När ekonomisk standard ska beräknas för sammanboende är inkomsterna därför ca 30 procent mer värda. Ekonomisk standard per person höjs i detta fall till 80 procent av genomsnittet. Som ogift var kommunalarens ekonomiska standard 57 procent och med bostadstillägg 68 procent. Om mannen avlider får kvinnan allmän pension och bostadstillägg enligt samma regler som en ogift pensionär.

För att det gifta paret ska få bostadstillägg krävs att deras inkomster är betydligt lägre. Detta uppnås t.ex. om både kommunalaren och industriarbetaren har arbetat halvtid i stället för heltid och har en gemensam förmögenhet som inte överstiger 200 000 kronor. 2014 blir då bostadstillägget 1 315 kronor i månaden och per person.

Pension år 2014, alternativa beräkningar

Förmånsbestämda pensionsregler

Resultaten ovan tyder på att det allmänna pensionssystemet idag ger för lite för att en heltidsanställd arbetare som arbetat hela yrkeslivet ska få en tillräckligt hög pension. När det reformerade inkomstpensionssystemet konstruerades under första hälften av 1990-talet var målsättningen att den nya allmänna pensionen skulle ge ungefär lika mycket som det gamla ATP-systemet.

Pensionsberäkningar för 2014 har därför gjorts för kommunalaren och industriarbetaren utifrån de gamla ATP-reglerna. Den allmänna pensionen skulle då för kommunalaren uppgå till 55,6 procent av slutlönen och 54,9 procent för industriarbetaren. Detta är betydligt mer än vad dagens allmänna pension ger. Den ger enligt ovan 46,8 procent respektive 47,4 procent.

Huvudförklaringen till att de förmånsbestämda ATP-reglerna ger bättre pension än de premiebestämda reglerna är att återstående medellivslängd för en 65-åring har ökat med 2 år sedan det nya inkomstpensionssystemet konstruerades. Detta påverkar direkt de nya pensionerna genom att det sparade pensionskapitalet divideras med ett högre delningstal då pensionen räknas ut. Dessutom är balanseringen aktiverad vilket sänker pensionerna ytterligare. De gamla ATP-pensionerna påverkades inte direkt av att medellivslängden ökat och det fanns ingen inbyggd bromsmekanism i systemet.

När tjänstepensionerna 2014 beräknas enligt de gamla förmånsreglerna, uppgår de för kommunalaren till 12,1 procent av slutlönen. Det är ungefär lika mycket som de 11,7 procent som kommunalaren får med dagens regler. Det högre delningstal som används för att beräkna dagens pensioner blir kompenserat av en god avkastning på de fonderade pensionsinsättningarna.

FÖRMÅNSBESTÄMD PENSION

Kvinnlig kommunalare ogift Arbetstid 100%	Förmögenhet: 260 000			Löpande priser			
	2014			2016			2024
	Helår	Månad	% slutlön	Helår	Månad	% slutlön	% slutlön
Slutlön året före	279 095	23 028		292 367	24 123		
Skatt	61 259	5 054	21,9%	64 996	5 363	22,2%	22,9%
Slutlön netto	217 836	17 973		227 371	18 760		
Inkomstpension	0	0	0,0%	0	0	0,0%	0,0%
Premiepension	0	0	0,0%	0	0	0,0%	0,0%
Tilläggs pension	155 155	12 930	55,6%	157 319	13 110	53,8%	47,4%
Garantipension	0	0	0,0%	0	0	0,0%	0,0%
Summa allmän pension	155 155	12 930	55,6%	157 319	13 110	53,8%	47,4%
PA-KL	33 718	2 810	12,1%	34 737	2 895	11,9%	10,3%
KAP-KL	0	0	0,0%	0	0	0,0%	0,0%
Summa tjänstepension	33 718	2 810	12,1%	34 737	2 895	11,9%	10,3%
Total pension	188 872	15 739	67,7%	192 056	16 005	65,7%	57,7%
Skatt	40 328	3 361	21,4%	41 070	3 423	21,4%	21,4%
Pension efter skatt	148 544	12 379	68,2%	150 985	12 582	66,4%	58,9%
Bostadstillägg	0	0	0,0%	0	0	0,0%	0,0%
Disponibelinkomst	148 544	12 379	68,2%	150 985	12 582	66,4%	58,9%
Hushållsinkomst per k.e.	148 544		64,3%	150 985		60,4%	54,9%

När industriarbetarens tjänstepension beräknas enligt de gamla förmånsreglerna uppgår pensionen till 9,7 procent, vilket är betydligt sämre än de 13 procent som han får med dagens regler. Detta beror främst på att pensionsinsättningarna fått så god avkastning i pensionsfonden SAF-LO som mer än väl kompenserar för att ett högt delningstal används vid pensionsberäkningen.

FÖRMÅNSBESTÄMD PENSION

Manlig industriarbetare ogift Arbets tid 100%	Förmögenhet: 150 000			Löpande priser			
	2 014			2 016			2 024
	Helår	Månad	% slutlön	Helår	Månad	% slutlön	% slutlön
Slutlön året före	317 451	26 192		332 719	27 452		
Skatt	72 123	5 951	22,7%	76 425	6 306	23,0%	23,7%
Slutlön netto	245 328	20 242		256 294	21 146		
Inkomstpension	0	0	0,0%	0	0	0,0%	0,0%
Premiepension	0	0	0,0%	0	0	0,0%	0,0%
Tilläggs pension	174 391	14 533	54,9%	176 823	14 735	53,1%	46,9%
Garantipension	0	0	0,0%	0	0	0,0%	0,0%
Summa allmän pension	174 391	14 533	54,9%	176 823	14 735	53,1%	46,9%
STP	30 856	2 571	9,7%	35 001	2 917	10,5%	8,3%
SAF-LO	0	0	0,0%	0	0	0,0%	0,0%
Summa tjänstepension	30 856	2 571	9,7%	35 001	2 917	10,5%	8,3%
Total pension	205 247	17 104	64,7%	211 824	17 652	63,7%	55,2%
Skatt	45 545	3 795	22,2%	47 369	3 947	22,4%	22,2%
Pension efter skatt	159 702	13 308	65,1%	164 455	13 705	64,2%	56,2%
Bostadstillägg	0	0	0,0%	0	0	0,0%	0,0%
Disponibelinkomst	159 702	13 308	65,1%	164 455	13 705	64,2%	56,2%
Hushållsinkomst per k.e.	159 702		69,2%	164 455		65,8%	59,0%

1995 års förutsättningar

Orsaken till att den allmänna pensionen blivit lägre är att förväntad livslängd ökat och att balanseringen är aktiverad (bromsen). Beräkningar nedan visar (se tabellerna nedan) att om dagens förväntade livslängd hade varit som vid mitten av 1990-talet och balanseringen inte varit aktiverad, så skulle den allmänna pensionen idag ge ungefär 55-56 procent av slutlönen. Detta är ungefär lika mycket som vad en tillämpning av de gamla ATP-reglerna skulle ge idag.

Om 1995 års förutsättningar tillämpas med ett lägre delningstal, högre arvsvinster samt ingen aktiv balansering för att beräkna dagens pension, skulle kommunalarens allmänna pension blivit 54,9 procent av slutlönen i stället för 46,8 procent. Hon får ingen garantipension. Med 1995 års delningstal skulle tjänstepensionen KAP-KL uppgått till 5,2 procent i stället för 4,6. Tjänstepension PA-KL beräknas dock inte utifrån delningstal och påverkas därför inte. Totalt skulle pensionen uppgått till 67,2 procent av slutlönen i stället för 58,4 procent. Den ekonomiska standarden skulle utan bostadstillägg ha blivit 64 procent av genomsnittet i stället för 57 procent med dagens regler.

1995 ÅRS FÖRUTSÄTTNINGAR

Kvinnlig kommunalare ogift Arbetstid 100%	Förmögenhet: 270 000			Löpande priser			
	2 014			2 016			2 024
	Helår	Månad	% slutlön	Helår	Månad	% slutlön	% slutlön
Slutlön året före	279 095	23 028		292 367	24 123		
Skatt	61 259	5 054	21,9%	64 996	5 363	22,2%	22,9%
Slutlön netto	217 836	17 973		227 371	18 760		
Inkomstpension	105 025	8 752	37,6%	106 490	8 874	36,4%	32,1%
Premiepension	9 536	795	3,4%	12 204	1 017	4,2%	2,9%
Tilläggs pension	38 789	3 232	13,9%	39 330	3 277	13,5%	11,9%
Garantipension	0	0	0,0%	0	0	0,0%	0,0%
Summa allmän pension	153 350	12 779	54,9%	158 024	13 169	54,0%	46,9%
PA-KL	19 608	1 634	7,0%	20 200	1 683	6,9%	6,0%
KAP-KL	14 464	1 205	5,2%	16 845	1 404	5,8%	4,4%
Summa tjänstepension	34 071	2 839	12,2%	37 045	3 087	12,7%	10,4%
Total pension	187 421	15 618	67,2%	195 069	16 256	66,7%	57,3%
Skatt	39 866	3 322	21,3%	42 030	3 503	21,5%	21,3%
Pension efter skatt	147 555	12 296	67,7%	153 039	12 753	67,3%	58,5%
Bostadstillägg	0	0	0,0%	0	0	0,0%	0,0%
Disponibelinkomst	147 555	12 296	67,7%	153 039	12 753	67,3%	58,5%
Hushållsinkomst per k.e.	147 555		63,9%	153 039		61,2%	54,5%

Om kommunalaren är ensamboende och inte har en förmögenhet över 100 000 kronor erhåller hon ett bostadstillägg. Den relativt höga pensionen medför att bostadstillägget begränsas till 1 035 kronor i månaden vilket kan jämföras med att hon idag får 2 035 kronor i månaden.

1995 ÅRS FÖRUTSÄTTNINGAR

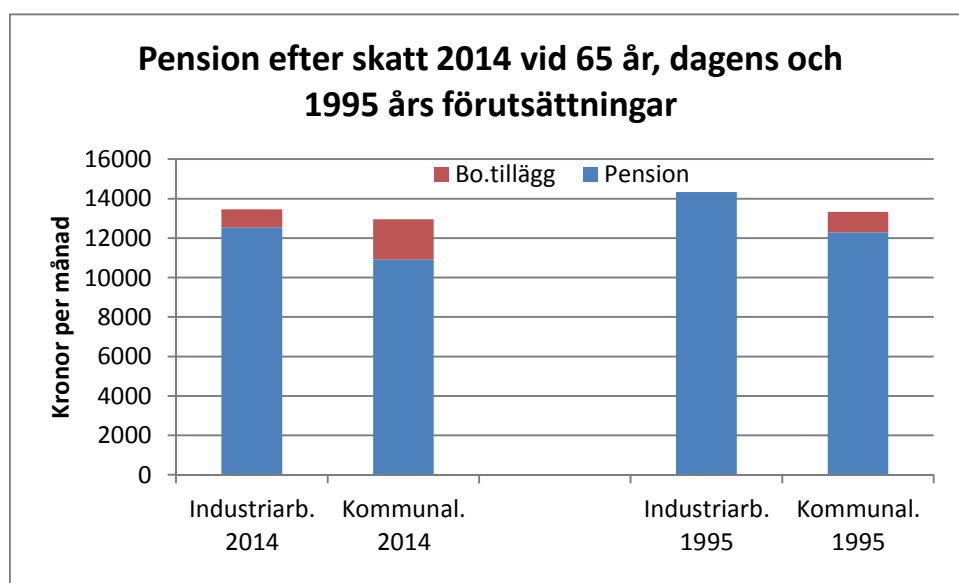
Kvinnlig kommunalare ogift Arbetstid 100%	Förmögenhet: 100 000			Löpande priser			
	2 014			2 016			2 024
	Helår	Månad	% slutlön	Helår	Månad	% slutlön	% slutlön
Pension efter skatt	147 555	12 296	67,7%	153 039	12 753	67,3%	58,5%
Bostadstillägg	12 423	1 035	5,7%	10 304	859	4,5%	4,9%
Disponibelinkomst	159 978	13 331	73,4%	163 342	13 612	71,8%	63,4%
Hushållsinkomst per k.e.	159 978		69,3%	163 342		65,4%	59,1%

Industriarbetaren skulle med 1995 års förutsättningar idag fått en allmän pension på 56,0 procent av slutlönen jämfört med 47,4 procent. Tjänstepensionen stiger till 14,5 procent från 13,0 procent. Både STP-pensionen och SAF-LO pensionen påverkas av det lägre delningstalet och blir därmed högre. Totalt uppgår pensionen till 70,5 procent av slutlönen jämfört med 60,4 procent. Industriarbetaren skulle inte få något bostadstillägg alls. Den ekonomiska standarden utan bostadstillägg skulle ha blivit 75 procent av genomsnittet jämfört med 65 procent.

1995 ÅRS FÖRUTSÄTTNINGAR

Manlig industriarbetare ogift Arbetstid 100%	Förmögenhet: 100 000			Löpande priser			
	2014			2016			2024
	Helår	Månad	% slutlön	Helår	Månad	% slutlön	% slutlön
Slutlön året före	317 451	26 192		332 719	27 452		
Skatt	72 123	5 951	22,7%	76 425	6 306	23,0%	23,7%
Slutlön netto	245 328	20 242		256 294	21 146		
Inkomstpension	123 294	10 275	38,8%	125 014	10 418	37,6%	33,1%
Premiepension	10 949	912	3,4%	14 012	1 168	4,2%	2,9%
Tilläggs pension	43 598	3 633	13,7%	44 206	3 684	13,3%	11,7%
Garantipension	0	0	0,0%	0	0	0,0%	0,0%
Summa allmän pension	177 841	14 820	56,0%	183 232	15 269	55,1%	47,8%
STP	26 639	2 220	8,4%	30 217	2 518	9,1%	7,2%
SAF-LO	19 377	1 615	6,1%	21 980	1 832	6,6%	5,2%
Summa tjänstepension	46 016	3 835	14,5%	52 197	4 350	15,7%	12,4%
Total pension	223 857	18 655	70,5%	235 429	19 619	70,8%	60,2%
Skatt	51 801	4 317	23,1%	55 464	4 622	23,6%	23,1%
Pension efter skatt	172 055	14 338	70,1%	179 964	14 997	70,2%	60,6%
Bostadstillägg	0	0	0,0%	0	0	0,0%	0,0%
Disponibelinkomst	172 055	14 338	70,1%	179 964	14 997	70,2%	60,6%
Hushållsinkomst per k.e.	172 055		74,5%	179 964		72,0%	63,6%

Den allmänna pensionen skulle enligt 1995 års förutsättningar bli betydligt högre, vilket medför att skyddsnäten i form av garantipension och bostadstillägg skulle spela en betydligt mindre roll för pensionärerna. Kommunalaren får ingen garantipension och industriarbetaren får inget bostadstillägg medan kommunalarens eventuella bostadstillägg halveras. Att kommunalaren ändå skulle kunna få bostadstillägg, beror på de relativt låga lönerna. Genom att skyddsnäten endast behöver utnyttjas i begränsad grad blir skillnaden i disponibelinkomst inklusive bostadstillägg mellan industriarbetaren och kommunalaren 1000 kronor i stället för 500 kronor.

Pensionering vid 63, 65 eller 67 år

När börjar LO-grupperna ta ut allmän pension?

I LO-rapporten "Vem kan jobba till 67?" visas att en arbetare i genomsnitt går i pension vid 63,8 års ålder. Vid denna pensionsålder har man antingen börjat ta ut allmän pension eller sjukersättning. Pensionsmyndigheten har gjort motsvarande beräkning för hela befolkningen och kommit fram till samma medelpensioneringsålder dvs. 63,8 år.

Sjukersättning får man endast tills man fyllt 65 år. Därefter är man oftast tvingad att ta ut allmän pension. Pensionsmyndigheten har för 2014 beräknat den genomsnittliga ålder då man började ta ut allmän pension till 64,5 år. Då medelpensioneringsåldern är lika hög för LO-grupperna som för befolkningen i genomsnitt, kan man anta att LO-gruppernas genomsnittliga ålder då de börjar ta ut allmän pension också är ungefär som för befolkningen i genomsnitt dvs. 64,5 år.

Det är en viss skillnad på den genomsnittliga ålder för ett visst år då befolkningen börjar ta ut allmän pension och på den genomsnittliga ålder då en kohort (den del av befolkningen som är född samma år) börjar ta ut allmän pension. Den kohort som är född 1949 kan beräknas ta ut allmän pension vid en genomsnittlig ålder på 64,7 år.

Av kohorten född 1949¹⁰ tog 55 procent ut allmän pension vid 65 års ålder. 28 procent tog ut allmän pension före 65 år ålder och 17 procent efter 65. Genomsnittsåldern för de som tog ut allmän pension före 65 är knappt 63 år och för de som tog ut efter 65 kan den beräknas till drygt 67 år. Dessa siffror gäller för alla i denna kohort men man kan anta att siffrorna är liknande för LO-grupperna. Därför är det intressant att beräkna pensionen då en kommunalare och industriarbetare går i pension (börjar ta ut allmän pension) vid 63 respektive 67 år.

Kommunalare, kvinna och ogift

I det följande ska visas hur de olika pensionsinkomsterna för en kommunalanställd kvinna påverkas om hon pensioneras vid 63, 65 eller 67 års ålder. Resultaten visar pensionen vid pensioneringstillfället samt hur stor pensionen har blivit 2016 beroende på pensioneringsår.

Den kommunalanställda kvinnan är ogift och har en förmögenhet på 430 000 kronor och får inte något bostadstillägg (detta är samma kommunalare som ovan). Om hon gick i pension 2014 vid 65 års ålder blev hennes pension efter skatt 10 914 kronor i månaden, vilket var 60,1 procent av hennes slutlön. Ekonomisk standard uppgick till 57 procent av genomsnittsinkomsten. År 2016 har pension efter skatt stigit till 11 612 kronor i månaden.

¹⁰ Exklusive de som aldrig tar ut sin allmänna pension. Dessa består främst av de som hinner avlida innan de pensioneras eller utlandssvenskar med mycket låg pensionsbehållning. Gruppen kan uppskattas till nästan 4 800 personer och utgör drygt 3,5 procent av alla som har pensionsbehållning. Totalt består kohorten född 1949 av 133 000 personer.

Kvinnlig kommunalare ogift Arbets tid 100%	Förmögenhet: 430 000			Löpande priser			
	2 014			2 016			2 024
	Helår	Månad	% slutlön	Helår	Månad	% slutlön	% slutlön
Slutlön året före	279 095	23 028		292 367	24 123		
Skatt	61 259	5 054	21,9%	64 996	5 363	22,2%	22,9%
Slutlön netto	217 836	17 973		227 371	18 760		
Inkomstpension	85 191	7 099	30,5%	89 976	7 498	30,8%	26,0%
Premiepension	8 162	680	2,9%	10 445	870	3,6%	2,5%
Tilläggs pension	36 603	3 050	13,1%	38 658	3 222	13,2%	11,2%
Garantipension	631	53	0,2%	639	53	0,2%	0,2%
Summa allmän pension	130 586	10 882	46,8%	139 719	11 643	47,8%	39,9%
PA-KL	19 608	1 634	7,0%	20 200	1 683	6,9%	6,0%
KAP-KL	12 930	1 078	4,6%	15 059	1 255	5,2%	4,0%
Summa tjänstepension	32 538	2 711	11,7%	35 260	2 938	12,1%	9,9%
Total pension	163 124	13 594	58,4%	174 979	14 582	59,8%	49,9%
Skatt	32 161	2 680	19,7%	35 630	2 969	20,4%	19,7%
Pension efter skatt	130 963	10 914	60,1%	139 349	11 612	61,3%	51,9%
Bostadstillägg	0	0	0,0%	0	0	0,0%	0,0%
Disponibelinkomst	130 963	10 914	60,1%	139 349	11 612	61,3%	51,9%
Hushållsinkomst per k.e.	130 963		56,7%	139 349		55,8%	48,4%

Om kommunalaren i stället har en förmögenhet som understiger 100 000 kronor så får hon bostadstillägg och disponibelinkomsten stiger till 12 948 kronor i månaden. Detta blir 71,3 procent av slutlönen efter skatt och 67 procent av genomsnittlig ekonomisk standard. 2016 blir disponibelinkomsten 13 293 kronor i månaden.

Kvinnlig kommunalare ogift Arbets tid 100%	Förmögenhet: 100 000			Löpande priser			
	2 014			2 016			2 024
	Helår	Månad	% slutlön	Helår	Månad	% slutlön	% slutlön
Pension efter skatt	130 963	10 914	60,1%	139 349	11 612	61,3%	51,9%
Bostadstillägg	24 418	2 035	11,2%	20 170	1 681	8,9%	9,7%
Disponibelinkomst	155 381	12 948	71,3%	159 519	13 293	70,2%	61,6%
Hushållsinkomst per k.e.	155 381		67,3%	159 519		63,8%	57,4%

Om man arbetar 2 år till och pensioneras vid 67 års ålder, så kommer den årliga pensionsnivån att bli högre. Detta beror på att man i det allmänna pensionssystemet arbetar in mer pensionsrätter och att intjänade pensionsrätter i både det allmänna och avtalade pensionssystemet ska fördelas på färre antal år. Om kommunalaren i stället hade pensionerats vid 67 års ålder 2016 skulle hennes disponibelinkomst utan bostadstillägg uppgå till 13 466 kronor i månaden. Detta är 71,1 procent av slutlönen efter skatt (som nu är 800 kronor högre) och den ekonomiska standarden blir 65 procent av genomsnittet.

Kvinnlig kommunalare ogift	Förmögenhet: 200 000			
Arbets tid 100%	Löpande priser			
	2 016			2 024
	Helår	Månad	% slutlön	% slutlön
Slutlön året före	292 367	24 123		
Skatt	64 996	5 363	22,2%	22,9%
Slutlön netto	227 371	18 760		
Inkomstpension	106 382	8 865	36,4%	32,0%
Premiepension	12 928	1 077	4,4%	3,9%
Tilläggs pension	47 352	3 946	16,2%	14,3%
Garantipension	0	0	0,0%	0,0%
Summa allmän pension	166 662	13 888	57,0%	50,2%
PA-KL	23 504	1 959	8,0%	7,1%
PFA	17 461	1 455	6,0%	5,3%
Summa tjänstepension	40 965	3 414	14,0%	12,3%
Total pension	207 627	17 302	71,0%	62,5%
Skatt	46 031	3 836	22,2%	22,2%
Pension efter skatt	161 595	13 466	71,1%	63,1%
Bostadstillägg	0	0	0,0%	0,0%
Disponibelinkomst	161 595	13 466	71,1%	63,1%
Hushållsinkomst per k.e.	161 595		64,7%	59,7%

Om kommunalarens förmögenhet inte överstiger 100 000 kronor får hon ett bostadstillägg på 368 kronor i månaden. Disponibelinkomsten blir då 13 834 kronor i månaden.

Kvinnlig kommunalare ogift	Förmögenhet: 100 000			
Arbets tid 100%	Löpande priser			
	2 016			2 024
	Helår	Månad	% slutlön	% slutlön
Pension efter skatt	161 595	13 466	71,1%	63,1%
Bostadstillägg	4 417	368	1,9%	1,7%
Disponibelinkomst	166 012	13 834	73,0%	64,9%
Hushållsinkomst per k.e.	166 012		66,4%	61,3%

Om kommunalaren i stället hade gått i pension 2012 då hon var 63 år skulle disponibilinkomsten som pensionär naturligtvis bli lägre. Men de två första åren blir disponibilinkomsten mycket låg och uppgår endast till 48,8 procent av nettolönen. Det beror på att först vid 65 års ålder får kommunalaren garantipension, ett förhöjt grundavdrag i inkomstbeskattningen samt eventuellt ett bostadstillägg. Den ekonomiska standarden 2012 skulle bli betydligt lägre än låginkomstnivån och uppgå till 46 procent av genomsnittet. Jämförs kommunalarens disponibilinkomst 2012 med vad hon skulle fått om hon i stället hade fortsatt att arbeta blir inkomstförlusten 9 022 kronor i månaden.

2016 ingår garantipension och förhöjt grundavdrag i pensionsberäkningen. Garantipensionen beräknas nu inte utifrån den allmänna pension som kommunalaren får vid 65 års ålder. Garantipensionen beräknas i stället på den allmänna pension hon skulle fått om hon hade väntat och tagit ut pension först vid 65 års ålder. Detta medför att garantipensionen blir 700 kronor lägre per

månad. 2016 kommer kommunalarens ekonomiska standard att stiga till 49 procent av genomsnittet. 2024 kommer den relativa ekonomiska standarden att ha sjunkit till 41 procent av genomsnittet.

Kvinnlig kommunalare ogift		Förmögenhet: 610 000		Löpande priser			
Arbetstid	100%						
	2 012			2 016			2 024
	Helår	Månad	% slutlön	Helår	Månad	% slutlön	% slutlön
Slutlön året före	265 904	21 939		292 367	24 123		
Skatt	57 640	4 756	21,7%	64 996	5 363	22,2%	22,8%
Slutlön netto	208 264	17 183		227 371	18 760		
Inkomstpension	71 516	5 960	26,9%	76 501	6 375	26,2%	22,2%
Premiepension	4 537	378	1,7%	8 213	684	2,8%	1,4%
Tilläggs pension	30 756	2 563	11,6%	32 900	2 742	11,3%	9,6%
Garantipension	0	0	0,0%	2 902	242	1,0%	0,9%
Summa allmän pensio	106 808	8 901	40,2%	120 516	10 043	41,2%	34,1%
PA-KL	15 883	1 324	6,0%	17 708	1 476	6,1%	4,9%
KAP-KL	10 523	877	4,0%	13 240	1 103	4,5%	3,3%
Summa tjänstepensio	26 406	2 200	9,9%	30 949	2 579	10,6%	8,2%
Total pensio	133 214	11 101	50,1%	151 464	12 622	51,8%	42,3%
Skatt	31 525	2 627	23,7%	28 684	2 390	18,9%	18,0%
Pension efter skatt	101 689	8 474	48,8%	122 780	10 232	54,0%	44,9%
Bostadstillägg	0	0	0,0%	0	0	0,0%	0,0%
Disponibelinkomst	101 689	8 474	48,8%	122 780	10 232	54,0%	44,9%
Hushållsinkomst per k.	101 689		46,4%	122 780		49,1%	41,2%

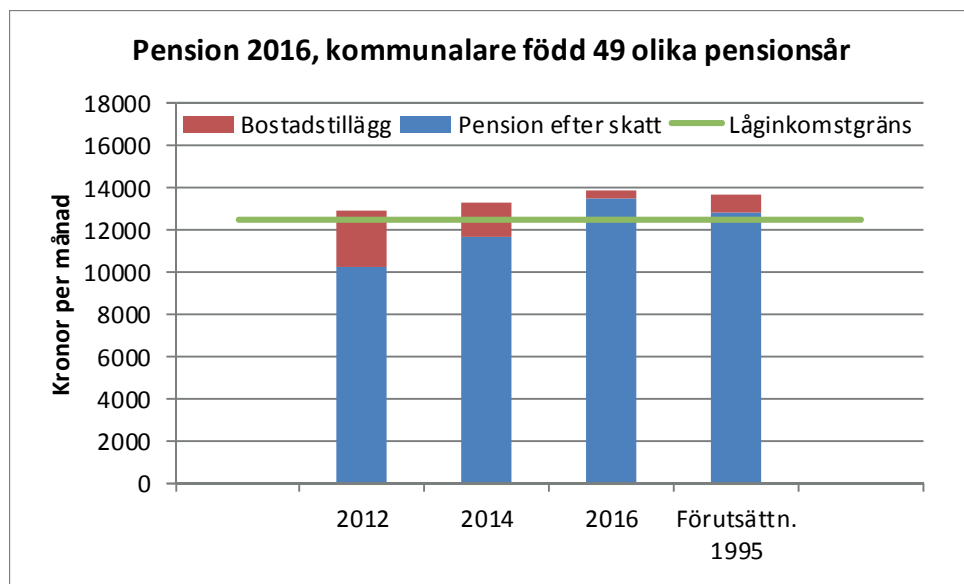
Skulle hennes förmögenhet varit lägre än 100 000 kronor skulle hon fått ett bostadstillägg, men först vid 65 års ålder. 2016 skulle det uppgå till 2 625 kronor i månaden. Disponibelinkomsten skulle då bli 12 856 kronor i månaden att jämföra med disponibelinkomsten 2012 som var 8 474 kronor i månaden. Garantipension, förhöjt grundavdrag och bostadstillägg höjer disponibelinkomsten med 3 418 kronor i månaden (beräknat på 2012)¹¹. Den ekonomiska standarden kommer då att 2016 ligga på 62 procent av genomsnittet.

Kvinnlig kommunalare ogift		Förmögenhet: 100 000		Löpande priser			
Arbetstid	100%						
	2 012			2 016			2 024
	Helår	Månad	% slutlön	Helår	Månad	% slutlön	% slutlön
Pension efter skatt	101 689	8 474	48,8%	122 780	10 232	54,0%	44,9%
Bostadstillägg	0	0	0,0%	31 497	2 625	13,9%	15,6%
Disponibelinkomst	101 689	8 474	48,8%	154 277	12 856	67,9%	60,5%
Hushållsinkomst per k.e.	101 689		46,4%	154 277		61,7%	55,6%

Dessa resultat nu kan sammanfattas för en ogift kommunalare som är född 1949. Jämförelser görs över hur hög pensionen blir 2016 beroende på om hon pensionerades 2012, 2014 eller 2016. Vid

¹¹ Ökningen i disponibelinkomst mellan 2012 och 2016 är 4 382 kronor, men 964 kronors ökning beror på den ekonomiska utvecklingen mellan 2012 och 2016.

pensionering 2012 och utan bostadstillägg blir pensionen 2016 efter skatt 10 232 kronor per månad. Vid pensionering 2016 blir pensionen efter skatt 13 466 kronor. Att pensionera sig vid 67 år i stället för vid 63 höjde pensionen med 3 234 kronor per månad, vilket är en höjning med 32 procent.

Om pensionen i stället hade beräknats utifrån 1995 års förutsättningar och kommunalaren hade pensionerats vid 65 års ålder hade pensionen efter skatt år 2016 blivit 12 800 kronor i månaden. Att arbeta två år till och pensioneras vid 67 års ålder ger sålunda 700 kronor mer än pensionering vid 65 med 1995 års förutsättningar.

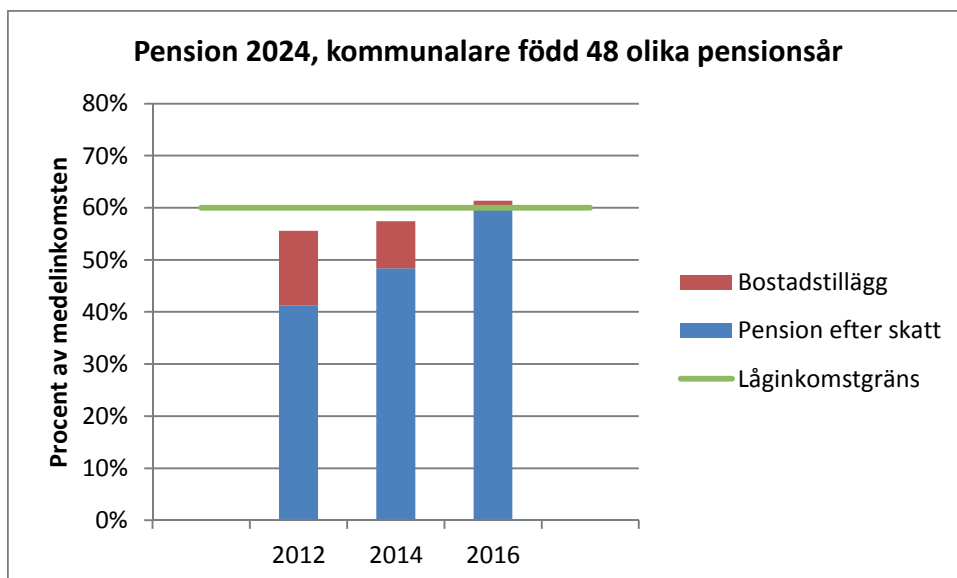
Om kommunalaren pensioneras 2012 och är berättigad bostadstillägg, blir inkomsterna 2016 efter skatt 12 857 kronor. Väntar hon med att pensionera sig till 2016 kommer inkomsterna detta år att bli 13 834 kronor. Inkomsterna 2016 blir 977 kronor högre om hon pensioneras 2016 i stället för 2012, vilket är en höjning med 8 procent. Men pensionering 2012 medför att inkomsterna 2012 och 2013 blir ytterligare ca -4 000 kronor lägre p.g.a. att hon under dessa två år inte får garantipension, förhöjt grundavdrag eller bostadstillägg.

Med bostadstillägg, med 1995 års förutsättningar och pensionering 2014 vid 65 års ålder skulle pensionärens disponibelinkomst 2016 uppgå till 13 612 kronor per månad, vilket är nästan lika mycket som kommunalaren skulle få genom att arbeta till 67 och få bostadstillägg.

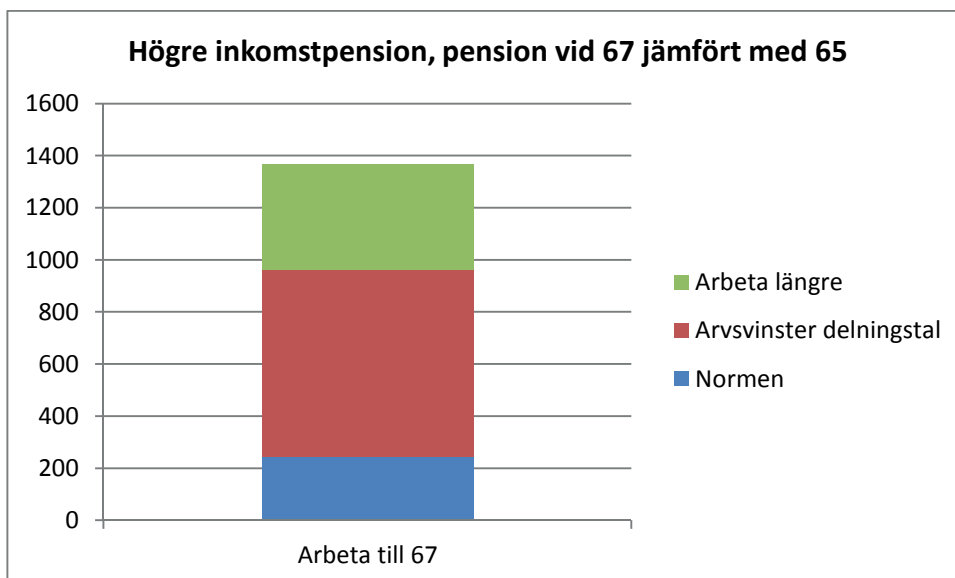
För att en kvinnlig heltidsarbetande kommunalare som inte har bostadstillägg ska få en pensionsinkomst över låginkomstgränsen måste hon vänta med pensionering till 2016 då hon är 67 år. Skulle hon i stället ha pensionerats 2012 vid 63 års ålder skulle månadsinkomsten 2016 ligga 2 300 kronor under låginkomstgränsen.

År 2024 har pensionerna sjunkit relativt medelinkomsten. Detta beror på att pensionerna oftast endast följer priserna samtidigt som lönerna i ekonomin följer både priser och produktivitet. Endast om kommunalaren har pensionerats vid 67 års ålder klarar hon precis låginkomstgränsen. I alla

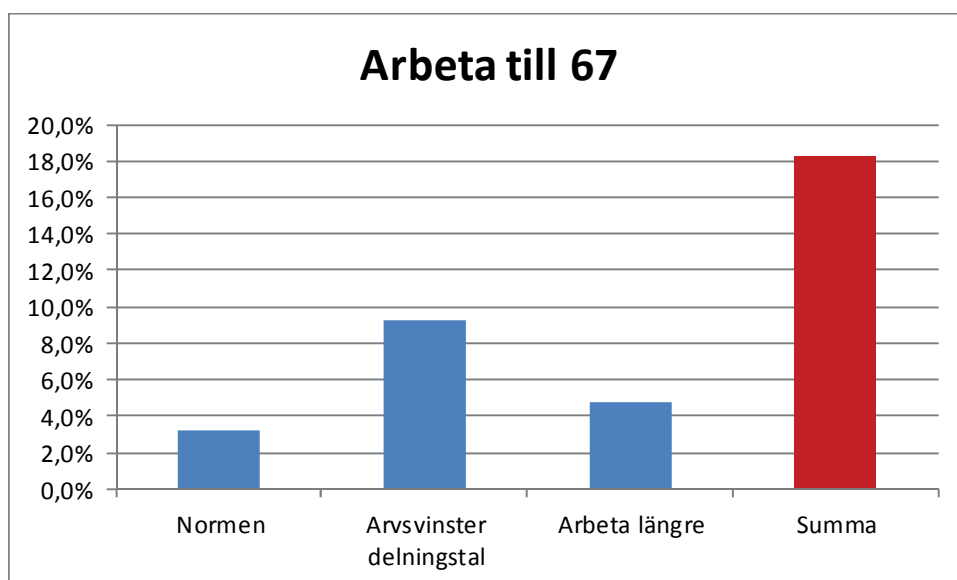
andra alternativ hamnar ekonomisk standard under låginkomstgränsen 2024, även inklusive bostadstillägg.

Inkomstpensionen kan användas som exempel på att visa vilken betydelse olika faktorer har för högre pension när kommunalaren väntar med pensionering till 67 års ålder i stället för att pensioneras vid 65 års ålder. Pensionen blir 1 400 kronor högre per månad. 400 kronor beror på att hon arbetar in fler pensionsrätter. 900 kronor beror på att hon skjuter på pensioneringen vilket medför högre arvsvinster och lägre delningstal. Normen (återbetalning av förskottsräntan) sänker pensionen med 1,6 procent per år från pensioneringsåret och efter två år blir det en sänkning med 3,2 procent. Genom att vänta med pensionering har normen ännu inte börjat sänka pensionerna och de kommer då att vara 3,2 procent högre jämfört med den som pensionerades två år tidigare. Detta gör en skillnad på 250 kronor per månad.

I procent kommer inkomstpensionen att vara 18 procent högre om man pensioneras vid 67 års ålder i stället för 65. Att normen ännu inte har påverkat pensionen gör att den blir 3,2 procent högre. Högre arvsvinster och lägre delningstal höjer pensionen med drygt 9 procent. Ytterligare 2 års arbete med premieinbetalningar höjer pensionen med knappt 5 procent.

Genom att enbart vänta med pensionering 2 år blir den månatliga pensionen 13 procent högre. Att arbeta 2 år till med ytterligare premieinbetalningar höjer pensionen med ytterligare 5 procent. Det har således mer än dubbelt så stor betydelse för pensionens storlek att skjuta på pensioneringstidpunkten än att enbart arbeta längre.

När kommunalarens alla pensioner medräknas stiger pensionen med drygt 18 procent om hon arbetar till 67 i stället för 65.

Industriarbetare, man och ogift

Här ska endast kort visas hur pensionen blir om industriarbetaren pensioneras vid 63 eller 67 års ålder. Om den ogifte industriarbetaren pensioneras 2012 vid 63 års ålder, blir disponibelinkomsten de två första åren efter skatt 9 735 kronor i månaden och uppgår till 50,3 procent av nettolönen och 53 procent av genomsnittlig ekonomisk standard. År 2016 får han inte garantipension men förhöjt grundavdrag vilket bidrar till att disponibelinkomsten stiger till 11 728 kronor och utgör 54,9 procent av nettolönen.

Manlig industriarbetare ogift Arbets tid 100%	Förmögenhet: 480 000			Löpande priser			
	2 012			2 016			2 024
	Helår	Månad	% slutlön	Helår	Månad	% slutlön	% slutlön
Slutlön året före	299 076	24 676		332 719	27 452		
Skatt	67 035	5 531	22,4%	76 425	6 306	23,0%	23,4%
Slutlön netto	232 041	19 145		256 294	21 146		
Inkomstpension	84 075	7 006	28,1%	89 937	7 495	27,0%	23,2%
Premiepension	5 215	435	1,7%	9 440	787	2,8%	1,4%
Tilläggs pension	34 720	2 893	11,6%	37 140	3 095	11,2%	9,6%
Garantipension	0	0	0,0%	0	0	0,0%	0,0%
Summa allmän pensio	124 010	10 334	41,5%	136 516	11 376	41,0%	34,3%
STP	18 616	1 551	6,2%	23 378	1 948	7,0%	5,1%
SAF-LO	13 631	1 136	4,6%	17 117	1 426	5,1%	3,8%
Summa tjänstepensio	32 247	2 687	10,8%	40 495	3 375	12,2%	8,9%
Total pension	156 257	13 021	52,2%	177 012	14 751	53,2%	43,2%
Skatt	39 436	3 286	25,2%	36 277	3 023	20,5%	19,3%
Pension efter skatt	116 821	9 735	50,3%	140 734	11 728	54,9%	45,5%
Bostadstillägg	0	0	0,0%	0	0	0,0%	0,0%
Disponibelinkomst	116 821	9 735	50,3%	140 734	11 728	54,9%	45,5%
Hushållsinkomst per k.	116 821		53,3%	140 734		56,3%	46,6%

Har industriarbetaren en förmögenhet som inte överstiger 100 000 kronor får han vid 65 års ålder ett bostadstillägg som 2016 uppgår till 1 640 kronor per månad. Disponibelinkomsten stiger då till 13 368 kronor och utgör 63,0 procent av nettolönen och 64 procent av genomsnittlig ekonomisk standard.

Manlig industriarbetare ogift Arbets tid 100%	Förmögenhet: 100 000			Löpande priser			
	2 012			2 016			2 024
	Helår	Månad	% slutlön	Helår	Månad	% slutlön	% slutlön
Pension efter skatt	116 821	9 735	50,3%	140 734	11 728	54,9%	45,5%
Bostadstillägg	0	0	0,0%	19 677	1 640	7,7%	10,1%
Disponibelinkomst	116 821	9 735	50,3%	160 412	13 368	62,6%	55,6%
Hushållsinkomst per k.e.	116 821		53,3%	160 412		64,2%	56,9%

Väntar industriarbetaren med att pensionera sig till 2016 vid 67 års ålder, blir pension efter skatt 15 621 kronor och utgör 73,1 procent av nettolönen och 75 procent av genomsnittlig ekonomisk standard. Industriarbetaren är nu inte berättigad bostadstillägg även om förmögenheten inte överstiger 100 000 kronor.

Manlig industriarbetare ogift Arbets tid 100%	Förmögenhet: 100 000			Löpande priser	
	2 016			2 024	
	Helår	Månad	% slutlön	% slutlön	
Slutlön året före	332 719	27 452			
Skatt	76 425	6 306	23,0%	23,7%	
Slutlön netto	256 294	21 146			
Inkomstpension	124 687	10 391	37,5%	33,0%	
Premiepension	14 834	1 236	4,5%	3,9%	
Tilläggs pension	53 036	4 420	15,9%	14,0%	
Garantipension	0	0	0,0%	0,0%	
Summa allmän pension	192 557	16 046	57,9%	51,0%	
STP	31 464	2 622	9,5%	8,3%	
SAF-LO	22 887	1 907	6,9%	6,1%	
Summa tjänstepension	54 351	4 529	16,3%	14,4%	
Total pension	246 909	20 576	74,2%	65,4%	
Skatt	59 451	4 954	24,1%	24,1%	
Pension efter skatt	187 458	15 621	73,1%	65,0%	
Bostadstillägg	0	0	0,0%	0,0%	
Disponibelinkomst	187 458	15 621	73,1%	65,0%	
Hushållsinkomst per k.e.	187 458		75,0%	69,3%	

Genom att vänta med pensionering till 67 års ålder i stället för att pensionera sig vid 63 års ålder 2012, kommer industriarbetarens pension efter skatt att 2016 vara 3 893 kronor högre vilket är 33 procent mer. Skulle han få bostadstillägg blir disponibelinkomsten 2 253 kronor högre.

Jämfört med kommunalaren och så tjänar industriarbetaren ofta mer på att arbeta till 67 jämfört med 63. Med bostadstillägg begränsas vinsten 2016 för kommunalaren till 977 kronor. Detta beror på att kommunalarens pension har vid pensionering 2012 blivit så låg att hennes inkomster som pensionär i hög grad blivit beroende av skyddsneten i form av garantipension och bostadstillägg. Pensionering vid 67 som ger högre pension medför att hennes inkomster i betydligt mindre grad kommer från skyddsneten och nettovinsten blir därmed begränsad. Industriarbetarens pensionsinkomster påverkas i betydligt mindre grad av dessa skyddsnet.

Högre avgift för bättre pension?

Högre pensionsavgifter idag skulle naturligtvis ge högre pensioner i framtiden. Men full effekt på pensionerna kommer först efter helt yrkesliv då man varje år har tagit ut en högre pensionsavgift på lönen. Därför tar det ca 45 år innan pensionerna fullt ut har höjts relativt en högre avgiftssats. I stället för att göra en prognos för de kommande 45 åren har i stället beräkningarna gjorts på inkomstutvecklingen under perioden 1969-2014 dvs. de senaste 45 åren.

Utgångsläget med en industriarbetare, man och ogift.

Beräkningarna är gjorda på samma industriarbetare som ovan, dvs. man och ogift. Han började arbeta 1969 och gick i pension 2014 vid 65 års ålder. Allmän pension består av endast inkomst- och premiepension. Bromsen har i beräkningarna inte slagit till. Tjänstepensionen består endast av den premiebestämda pension SAF-LO. Fondavkastningen har satts till 5 procent per år.

Beräkningarna är först gjorda med dagens pensionsavgifter. 2014 blir då industriarbetarens pension 59,7 procent av slutlönen och efter skatt 60,8 procent av nettolönen. Det är ungefär lika mycket som han beräknas få idag (se tidigare beräkningar ovan).

Manlig industriarbetare ogift Arbets tid	Förmögenhet: 500 000			Löpande priser		
Arbets tid	100%					
	2 014			2 016		
	Helår	Månad	% slutlön	Helår	Månad	% slutlön
Slutlön året före	317 451	26 192		332 719	27 452	
Skatt	72 123	5 951	22,7%	76 425	6 306	23,0%
Slutlön netto	245 328	20 242		256 294	21 146	
Inkomstpension	129 668	10 806	40,8%	131 477	10 956	39,5%
Premiepension	24 475	2 040	7,7%	25 377	2 115	7,6%
Tilläggs pension	0	0	0,0%	0	0	0,0%
Garantipension	0	0	0,0%	0	0	0,0%
Summa allmän pensio	154 142	12 845	48,6%	156 853	13 071	47,1%
STP	0	0	0,0%	0	0	0,0%
SAF-LO	35 506	2 959	11,2%	36 814	3 068	11,1%
Summa tjänstepensio	35 506	2 959	11,2%	36 814	3 068	11,1%
Total pension	189 648	15 804	59,7%	193 667	16 139	58,2%
Skatt	40 575	3 381	21,4%	41 584	3 465	21,5%
Pension efter skatt	149 073	12 423	60,8%	152 084	12 674	59,3%
Bostadstillägg	0	0	0,0%	0	0	0,0%
Disponibelinkomst	149 073	12 423	60,8%	152 084	12 674	59,3%
Hushållsinkomst per k.	149 073		64,6%	152 084		56,2%

Har industriarbetaren en förmögenhet på högst 100 000 kronor erhåller han ett bostadstillägg 2014 på 954 kronor per månad. Då uppgår disponibelinkomsterna till 65,4 procent av nettolönen.

Manlig industriarbetare ogift Arbets tid 100%	Förmögenhet: 100 000			Löpande priser			
	2 014			2 016			2 024
	Helår	Månad	% slutlön	Helår	Månad	% slutlön	% slutlön
Pension efter skatt	149 073	12 423	60,8%	152 084	12 674	59,3%	52,5%
Bostadstillägg	11 453	954	4,7%	10 981	915	4,3%	0,0%
Disponibelinkomst	160 525	13 377	65,4%	163 065	13 589	63,6%	0,0%
Hushållsinkomst per k.e.	160 525		69,5%	163 065		65,2%	0,0%

Om industriarbetaren i dessa beräkningar arbetar fram till 67 års ålder och pensioneras 2016, blir hans pension 68,2 procent av slutlönen. Efter skatt blir pensionen 67,9 procent av slutlönen eller 14 504 kronor per månad. Denne industriarbetare kan inte få bostadstillägg.

Manlig industriarbetare ogift Arbets tid 100%	Förmögenhet: 100 000		
	2 016		
	Helår	Månad	% slutlön
Slutlön året före	332 719	27 452	
Skatt	76 425	6 306	23,0%
Slutlön netto	256 294	21 146	
Inkomstpension	155 434	12 953	46,7%
Premiepension	30 688	2 557	9,2%
Tilläggs pension	0	0	0,0%
Garantipension	0	0	0,0%
Summa allmän pensio	186 122	15 510	55,9%
STP	0	0	0,0%
SAF-LO	40 790	3 399	12,3%
Summa tjänstepensio	40 790	3 399	12,3%
Total pension	226 913	18 909	68,2%
Skatt	52 862	4 405	23,3%
Pension efter skatt	174 050	14 504	67,9%
Bostadstillägg	0	0	0,0%
Disponibelinkomst	174 050	14 504	67,9%
Hushållsinkomst per k.	174 050		75,4%

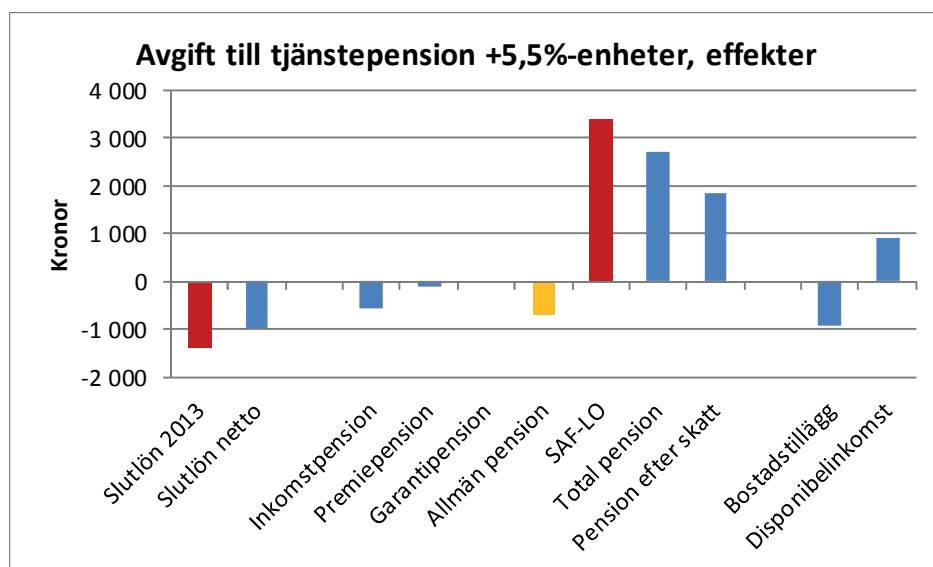
Hur mycket måste nu pensionsavgiften höjas för att en industriarbetare ska få samma pension 2016 om han i stället hade pensionerats 2014? Först visas hur mycket pensionsavgiften måste höjas för att pensionen 2016 ska bli 14 504 kronor då man pensioneras 2014. Därefter visas hur mycket avgiften måste höjas för att pensionen efter skatt ska bli 67,9 procent av nettolönen.

Högre pensionsavgift

Industriarbetaren pensioneras 2014 vid 65 års ålder. För att pensionen 2016 då ska bli 14 504 kronor måste avgiften till pension SAF-LO vara 10 procent i stället för 4,5. Avgiften måste sålunda vara 5,5 procentenheter högre.

Avgift tjänstepension 10,0%							
Mänlig industriarbetare ogift		Förmögenhet: 100 000		Löpande priser			
Arbetstid 100%							
2 014				2 016			
	Helår	Månad	% slutlön	Helår	Månad	% slutlön	
Slutlön året före	300 830	24 821		315 298	26 015		
Skatt	67 415	5 562	22,4%	71 491	5 899	22,7%	
Slutlön netto	233 415	19 259		243 808	20 116		
Inkomstpension	122 879	10 240	40,8%	124 593	10 383	39,5%	
Premiepension	23 193	1 933	7,7%	24 048	2 004	7,6%	
Tilläggs pension	0	0	0,0%	0	0	0,0%	
Garantipension	0	0	0,0%	0	0	0,0%	
Summa allmän pensio	146 072	12 173	48,6%	148 641	12 387	47,1%	
STP	0	0	0,0%	0	0	0,0%	
SAF-LO	74 958	6 246	24,9%	77 720	6 477	24,6%	
Summa tjänstepensio	74 958	6 246	24,9%	77 720	6 477	24,6%	
Total pension	221 029	18 419	73,5%	226 361	18 863	71,8%	
Skatt	50 819	4 235	23,0%	52 315	4 360	23,1%	
Pension efter skatt	170 210	14 184	72,9%	174 046	14 504	71,4%	
Bostadstillägg	0	0	0,0%	0	0	0,0%	
Disponibelinkomst	170 210	14 184	72,9%	174 046	14 504	71,4%	
Hushållsinkomst per k.	170 210		73,7%	174 046		64,3%	

Tjänstepensionen ger nu före skatt 3 410 kronor mer i månaden. En höjning av löneavgiften är detsamma som att man avstår utgående lön och lönen kommer varje år att vara -5,2 procent lägre. Månadslönen 2013 kommer att vara -1 370 kronor lägre och efter skatt blir den -980 kronor lägre. Eftersom basen för pensioner är utgående lön kommer andra pensioner att bli lite lägre. Den allmänna pensionen före skatt blir -680 kronor lägre i månaden. Sammantaget efter skatt blir total pension 1 830 kronor högre. Genom att under yrkeslivet varje månad avstå ungefär 980 kronor kommer man som pensionär att ha en 1 830 kronor högre disponibelinkomst.

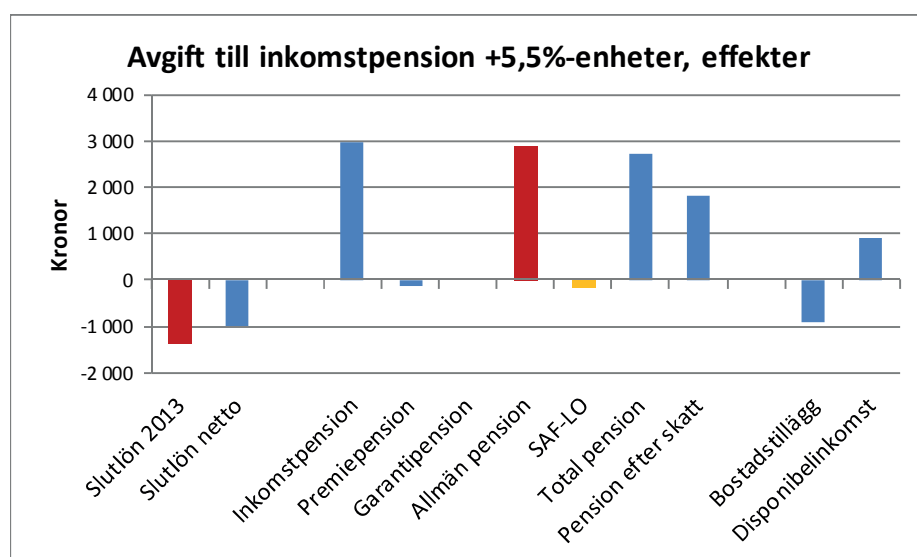
Skulle man i stället räkna med att en högre pensionsavgift inte påverkar löneutrymmet blir resultatet att man under yrkeslivet inte avstår en enda krona men som pensionär får en högre disponibelinkomst på 2 500 kronor per månad. Men detta är inte en realistisk beräkning.

Har industriarbetaren en förmögenhet på mindre än 100 000 kronor skulle han med dagens avgiftssatser år 2016 få ett bostadstillägg på 915 kronor. Med den högre avgiften till tjänstepension på 10 procent blir pensionen för hög för att industriarbetaren ska få bostadstillägg. Detta reducerar pensionsvinsten till 915 kronor. För denne industriarbetare är det knappast värt att under hela yrkeslivet dvs. 45 år avstå 980 kronor per månad för att under ca 20 år som pensionär få en 915 kronor högre disponibelinkomst.

När industriarbetaren arbetar till 67 års ålder innebär en pension efter skatt på 14 504 kronor att pensionen blir 67,9 procent av slutlönen. När avgiften till tjänstepensionen höjs med 5,5 procentenheter blir slutlönen lägre och en pension på 14 504 kronor blir då 71,4 procent av slutlönen. Om man med en avgiftshöjning i stället vill ha en pension som blir 67,9 procent av slutlönen, räcker det med att avgiften höjs med 3,9 procent till 8,4 procent. Pension efter skatt blir då 14 000 kronor år 2016.

I stället för att höja avgiften till tjänstepensionen kan man höja avgiften till inkomstpension. För att pension efter skatt ska bli lika hög då man pensioneras vid 65 år ålder som om man arbetade fram till 67, måste avgiftssatsen till inkomstpension också höjas med 5,5 procent till 21,5 procent. Pension 2016 blir då 14 504 kronor. Lönen blir under hela yrkeslivet -5,2 procent lägre.

Slutresultatet blir samma som då avgiften till tjänstepension höjdes med 5,5 procentenheter. Genom att avgiften till inkomstpension höjs, ökar inkomstpensionen med 3 000 kronor före skatt. Lägre utgående lön medför att premiepension blir -110 kronor lägre och tjänstepension -160 kronor lägre.

Rapporten beställs från LO-distribution:
lo@strombergdistribution.se
Telefax: 026-24 90 26

December 2015
ISBN 978-91-566-3080-4
www.lo.se

OMSLAGSFOTO: Lars Forsstedt